

*Ş. Abdullayeva ABŞ və Böyük Britaniyanın global iqtisadi sistemə
integrasiyası*

ŞƏFƏQ HÜSEYN QIZI ABDULLAYEVA

**ABŞ VƏ BÖYÜK BRİTANİYANIN QLOBAL İQTİSADI
SİSTEMƏ İNTEQRASIYASI**

(Monoqrafiya)

BAKİ- 2025

Elmi redaktor:

dosent, i.f.d. Asəf Ağayev
Az.MİU-nun İqtisadi nəzəriyyə
və marketinq kafedrasının müdiri

Rəyçilər:

dos., i.f.d. Kəmalə Xəlil qızı Yusifova
Azərbaycan Dillər Universitetinin
Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrası

dos., i.f.d. Sevdə Elşad qızı Məhərrəмова
Azərbaycan Dillər Universitetinin
Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrası

**Şəfəq Hüseyn qızı Abdullayeva “ABŞ və Böyük
Britaniyanın global iqtisadi sistemə integrasiyası”
(monoqrafiya). Bakı, 2025, 120 s.**

“Kitabda ABŞ və Böyük Britaniyanın global iqtisadi sistemə integrasiyasının tarixi və müasir aspektləri araşdırılır. Həmçinin onların dünya iqtisadiyyatındakı strateji rolu və qarşılıqlı təsirləri təhlil olunur.

Monoqrafiyadan ali təhsil müəssisələrinin iqtisadiyyatın nəqliyyat sahəsində təhsil alan tələbə və magistrantlar, həmçinin müəllimlər bəhrələyə bilər.

Mündəricat:

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. ABŞ-IN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİ.....	7
1.1. ABŞ haqqında ümumi anlayış.....	7
1.2. ABŞ iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatında yeri və rolu.....	16
1.3. ABŞ-ın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti.....	28
1.4. ABŞ-ın qlobal dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının perspektivləri.....	37
I FƏSİL. BÖYÜK BRİTANIYANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİ.....	51
2.1. Böyük Britaniya haqqında ümumi anlayış.....	51
2.2. Böyük Britaniyanın müasir iqtisadi model və strukturu.....	62
2.4. Böyük Britaniyaya Brexitin iqtisadi təsirləri.....	73
2.5. Böyük Britaniya iqtisadiyyatının beynəlxalq mövqeyi.....	79
2.6. Böyük Britaniyanın dünya iqtisadiyyatında yeri və rolu.....	85
NƏTİCƏ.....	92
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	95

GİRİŞ

İqtisadiyyatın qloballaşması prosesi milli sərhədlərin aşılması, əsasını sıx iqtisadi əməkdaşlıq təşkil edən həqiqi dünya iqtisadi sistemin formalaşması ilə xarakterizə olunur. İqtisadiyyatın qloballaşması bir neçə əsas proseslərdə (komponent elementlərdə) təzahür edir:

- xarici ticarətin və beynəlxalq kapital axınının miqyası və əhəmiyyətinin artması;
- əmək resurslarının ölkələrarası hərəkəti miqyasının genişlənməsi;
- iqtisadi integrasiyanın güclənməsi;
- ayrı-ayrı şirkətlər səviyyəsində ölkələrarası məlumat mübadiləsinin artması.

XX əsrin sonlarında başlayan və XXI əsrin bir neçə onilliyini əhatə edəcək qloballaşma dünya iqtisadiyyatında aşağıdakıları həll edəcəkdir:

- kapitalın hərəkəti yolunda valyuta sərhədləri tədricən silinəcəkdir;
- milli kapital bazarlarının qarşılıqlı asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır;
- qiymətli kağızların məzənnələrindəki dalğalanmaların amplitudası artacaqdır.

ABŞ-ın sosial-iqtisadi inkişafına təsir göstərən amillərdən biri Amerika iqtisadiyyatının qloballaşmasıdır. Demək olar ki, beynəlxalq iqtisadi proses milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı təsirini və qarşılıqlı asılılığını tədricən artıran qloballaşma o səviyyəyə çatmışdır ki, onun kəmiyyətcə artması həm Amerika iqtisadiyyatı, həm də onunla qarşılıqlı əlaqədə olan

iqtisadiyyatlar üçün nəzərcarpacaq keyfiyyət nəticələrinə gətirib çıxarmışdır. Həmçinin ciddi sosial-iqtisadi problemlərə səbəb olmuşdur.

ABŞ qloballaşmanın əsas memarlarından biri kimi öz bəhrəsini tam şəkildə görür. Rəqabət üstünlüklərinə malik olan ABŞ iqtisadiyyatı, o cümlədən: kapitalı genişləndirmək və şaxələndirmək, kadrları idarə etmək və yeni məhsullar istehsal etmək çevikliyi qloballaşmadan əlavə üstünlüklər əldə etmişdir.

Hal-hazırkı dövrdə ABŞ iqtisadiyyatı dünyanın ən aparıcı iqtisadiyyatıdır. ABŞ ÜDM-nin görə (25,6 trln. dollar (2022-ci il)) dünya iqtisadiyyatında birinci yeri tutur.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri arasında ABŞ uzun müddətdir ki, sənaye inkişafında liderlərdən biridir (ÜDM-nin 20%). Sənayenin yüksəlişinə baxmayaraq ölkə iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının payı nəzərcarpacaq dərəcədə azalmışdır (ÜDM-nin 1%). Lakin ABŞ ÜDM istehsalının strukturunda xidmət sektorunun payına görə 1-ci yerdədir (ÜDM-nin 79%).

Birləşmiş Ştatlar dünyanın ən yüksək səmərəli təsərrüfatlarından birinə malikdir. Onların iqtisadiyyatının fərqli xüsusiyyəti elmi-texniki tərəqqiyə və qabaqcıl texnologiyaya diqqət yetirilməsidir. Elmi-texniki tərəqqinin nəticələrinin istehsalata tətbiqində, kəşflərinə, ixtiralarına və ən son işlərinə lisenziyaların ixracında liderdir. Bütün bunlar çox vaxt digər ölkələrin elm və texnologiya sahəsində ABŞ-dan asılılığına səbəb olur.

Dünya inkişafının hazırkı mərhələsi milli bazarın həcmi və səviyyəsinin global təsirdə mühüm amillər olması ilə xarakterizə olunur. Amerikanın öz resursları ilə özünü təmin

etməsi xarici mənbələrdən asılılığın artımını mülayim şəkildə məhdudlaşdırır və ölkənin makroiqtisadi siyasəti üçün kifayət qədər sərbəstlik verir. Lakin bir çox dövlətlərin əmtəə və xidmətlərinin satışı dünyada ən böyük olan Amerika milli bazarında ilk növbədə hazır məhsula və ABŞ iqtisadiyyatının idxal hesabına təmin etdiyi xammala olan tələbdən asılıdır.

XX əsrin ikinci yarısında Amerika Birləşmiş Ştatları dünya iqtisadiyyatında lider mövqeyini təmin etdi və daxili siyasətində xarici iqtisadi amildən fəal istifadə etməyə başladı. XXI əsrdə isə ölkə iqtisadiyyatı nisbətən zəifləsə də, yenə də dünya iqtisadiyyatı və siyasətində öz sözünü deyən ölkədir.

Böyük Britaniya da dünya iqtisadiyyatında mühüm yer tutan, yüksək inkişaf etmiş bir ölkədir. Onun iqtisadi modeli uzun tarixi təkamül nəticəsində formalaşmış və bu gün qarışıq iqtisadiyyat nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Müasir dövrdə BB iqtisadiyyatı global maliyyə mərkəzlərindən biri olaraq tanınır, eyni zamanda sosial təminat və bazar iqtisadiyyatı arasında balans axtarır.

Global iqtisadi sistemin dinamik və dəyişkən olduğu müasir dövrdə aparıcı ölkələrin iqtisadi mövqeyi dünya siyasətinə və iqtisadi inkişaf axınlarına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan Böyük Britaniya öz tarixi, iqtisadi gücü və beynəlxalq əlaqələri ilə fərqlənir. Hər nə qədər Böyük Britaniya Avropa İttifaqından çıxmış olsa da, dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqe hələ də əhəmiyyətlidir. Londonun global maliyyə mərkəzi kimi rolu, inkişaf etmiş xidmət sahələri, texnoloji yeniliklərə uyğunlaşma və beynəlxalq ticarətdəki iştirakı bu ölkənin iqtisadi cazibəsini artırır.

Brexit-dən sonra Britaniya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər və onların dünya iqtisadiyyatına təsirləri həm iqtisadçılar, həm də siyasi strateqlər üçün aktual tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən Böyük Britaniya iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti və dünyadakı mövqeyinin təhlili elmi və praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Monoqrafiyanın əsas məqsədi Böyük Britaniya iqtisadiyyatının əsas strukturlarını, inkişaf istiqamətlərini və dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini təhlil etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Böyük Britaniya iqtisadiyyatının tarixi inkişaf mərhələlərinin araşdırılması;
- Ölkənin müasir iqtisadi strukturunun əsas sahələrinin təhlili;
- Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə Böyük Britaniyanın rolu və təsir gücünün qiymətləndirilməsi;
- Brexit-in iqtisadi nəticələrinin araşdırılması;
- Gələcək inkişaf perspektivlərinin və çağırışların təhlili.

Monoqrafiyada tarixi, statistik və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Mənbə kimi etibarlı elmi ədəbiyyat, rəsmi dövlət qurumlarının hesabatları (məsələn, İngiltərənin Milli Statistika İdarəsi - ONS), beynəlxalq təşkilatların məlumat bazaları (ÜTT, IMF, Dünya Bankı və s.), həmçinin müasir analitik məqalələr istifadə edilmişdir.

Aparılmış araşdırmalar nəticəsində əldə olunan məlumatlar sistemləşdirilmiş, təhlil edilmiş və nəticələr əsasında elmi qənaətlər çıxarılmışdır.

I FƏSİL. ABŞ-IN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİ

1.1. ABŞ haqqında ümumi anlayış

Coğrafi mövqeyi: Sahəsi 9,4 mln. kv.km olan ABŞ ərazisinə görə dünyada Rusiya, Kanada, Çindən sonra 4-cü yeri tutur. ABŞ şimaldan Kanada, cənubdan Meksika, şərqdən Atlantik okeanı və qərbdən Sakit okeanla əhatə olunur. Ölkə 50 ştatdan təşkil olunmuşdur.

Ölkə ərazisi bir-birindən aralı yerləşən 3 hissədən ibarətdir:

1. Əsas ərazi;
2. Alyaska;
3. Havay adaları.

ABŞ-in paytaxtı **Vaşinqtondur**. Nyu-York, Los-Anjeles, Las-Veqas, Boston, San-Fransisko, Çikaqo və s. ölkənin iri şəhərləridir.

Ölkənin mərkəzi hissəsini kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından əlverişli olan Böyük (*hündürlük 500-1700 m*) və Mərkəzi düzənliklər (*hündürlük 200-300 m*) tutur.

Şərqdə bu düzənliklər alçaq, paleozoy yaşlı Appalaç dağı ilə (*Appalaçın ən yüksək zirvəsi – Mitçell (2 min m)*) əvəz olunur. Böyük və Mərkəzi düzənlikdən cənubda Meksika körfəzi sahili ovalıq, Appalaçdan şərqə isə Atlantik okeanı sahili ovalıq yerləşir.

ABŞ-ın qərb hissəsini Kordilyer dağ sistemi tutur. Kordilyerin tərkibində qərbdə Sahil silsiləsi, Kaskad və Sierra-Nevada dağları, şərqdə isə Qayalı dağlar ayrılır.

Sahil silsiləsi ilə Sierra-Nevada dağları arasında Böyük Kaliforniya vadisi yerləşir. Sakit okean sahilində Uillamett vadisi (*Oregon ştatı*) və Pyucet-Saund ovalığı (*Vaşinqton ştatı*) vardır. Böyük Kaliforniya və Uillamett vadisi, həmçinin, Pyucet-Saund ovalığı əsas kənd təsərrüfatı rayonlarıdır.

Ölkə ərazisinin 33,4%-ni **meşə** sahəsi əhatə edir. Hal-hazırda ABŞ-da olan meşə sahələri sonralar salınmışdır.

ABŞ bir çox **təbii ehtiyatlarla** zəngin ölkədir. Əsas təbii ehtiyatlarından biri kömürdür. Ölkə kömür ehtiyatına görə dünyada 1-ci (445 mlrd. ton), hasilatına görə isə 2-cidir (1-ci Çin, 1020 mln. ton).

ABŞ dəmir filizi ehtiyatına görə dünyada 5-ci (15,9 mlrd. ton) olmasına baxmayaraq, ildə 16 mln. ton dəmir filizi idxal edir (*idxal etdiyi dəmir filizinə görə dünyada 7-ci yeri tutur*). Dəmir filizi ehtiyatı Yuxarı göl və Şimali Appalaçda yerləşir.

Əlvan metallardan – volfram, sink, mis, qurğuşun Kordilyer dağlarında cəmlənibdir.

ABŞ fosforit, molibden, uran, qızıl, tikinti materialları ehtiyatı ilə zəngindir. Ölkə sahillərində dəniz suyundan xərək duzu, maqnezium (*dünya üzrə 80%*) alınır.

ABŞ neft və qaz ehtiyatı ilə də zəngindir. Ölkə neft hasilatına görə dünyada 2-ci (1-ci yerdə *Səudiyyə Ərəbistanı*), neft idxalına görə isə 1-ci yeri tutur (550 mln. ton).

ABŞ qaz hasilatına görə dünyada 2-ci yerdədir (*ildə 580-610 mlrd. kub m arasında dəyişir. 1-ci yerdə Rusiyadır*).

ABŞ-da torpaq fondunun 25%-dən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini üçün istifadə olunur. Yararsız sahələrə isə Kordilyer və Appalaç dağları əraziləri, Atlantik okeanı sahili

ovalığın bataqlıq hissələri, Alyaska və Havay adalarının geniş əraziləri aiddir.

ABŞ ərazisində **su** ehtiyatları qeyri-bərabər paylanmışdır. ABŞ-da çay axımının 2/3 hissəsi şərq hissədə formalaşır. Burada dünyanın ən böyük göl sistemi olan – Böyük göllər yerləşir. Böyük göllərin həm nəqliyyat, həm də su ehtiyatı baxımından əhəmiyyəti yüksəkdir.

Böyük göllərə aiddir: Yuxarı, Huron, Miçiqan, Eri, Ontario. Böyük göllər bir-biri ilə kiçik çaylarla əlaqələnib və 245 min kv.km ümumi sahəyə malikdir.

Ölkə təsərrüfatında Missisipi, Hudzon, Missuri, Rio-Grande, Kolumbiya, Kolorado, Tennessi, Ohayo, Arkanzas çaylarının əhəmiyyəti çox böyükdür.

ABŞ zəngin yeraltı sulara malikdir. Yeraltı sulardan əsasən qərb hissədə istifadə olunur.

ABŞ **iqliminin** formalaşmasına 4 amil təsir edir:

1. Coğrafi en dairəsi;
2. Ölkə ərazisində quru və su səthinin temperatur xüsusiyyətləri;
3. Ərazinin topoqrafiyası;
4. Nəhəng hava axınları və kütlələrinin qarşılıqlı təsiri.

Ölkə ərazisi əsasən 2 iqlim qurşağında yerləşir:

1. Şimalda mülayim;
2. Cənubda subtropik.

Alyaskanın ucqar şimalı subarktik, Floridanın ucqar cənubu və Havay adaları tropik iqlimdədir.

Qısa tarixi anlayış: Paleohindilər ən azı 12 min il əvvəl Sibirdən Şimali Amerikaya köç etmişdilər. Avropalıların müstəmləkəçiliyi isə XVI əsrdə başlamışdır. ABŞ şərq sahili

boyunca qurulan 13 ingilis koloniyasından yaranmışdır. Fransız-hindu müharibəsindən sonra Böyük Britaniya ilə koloniyalar arasında çoxsaylı mübahisələr Amerika inqilabı (1775-ci il) və ABŞ istiqlal bəyannaməsi ilə (1776-cı il) nəticələnmişdir. 1783-cü ildə ABŞ Avropa hakimiyyətindən müstəqillik qazanmış və bununla da müharibə sona çatmışdır.

Mövcud konstitusiyası 1787-ci il 17 sentyabr tarixində qəbul edilmişdir.

XIX əsrdə ABŞ Şimali Amerikada güclü bir genişlənməyə başladı. Yeni torpaqlar aldı, yerli amerika qəbilələrini köçürdü. 1848-ci ildə qitəyə yayılanadək tədricən ştatları qəbul etdi. XIX əsrin ikinci yarısında vətəndaş müharibəsi ölkədə hüquqi köləliyin sona çatmasına səbəb oldu. Əsrin sonunda ABŞ Sakit okeana qədər genişləndi və Sənaye inqilabı tərəfindən böyük ölçüdə yönləndirilən iqtisadiyyatı yüksəlməyə başladı. İspan-ABŞ və I Dünya müharibəsi ölkənin global hərbi güc statusunu təsdiqlədi.

Amerika Birləşmiş Ştatları II Dünya müharibəsindən global bir supergüc, nüvə silahı istehsal və müharibədə istifadə edən yeganə ölkə kimi çıxmışdır. Həmçinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvünə çevrilmişdir.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ABŞ-ı dünyanın yeganə supergücünə çevirdi.

ABŞ federal respublika və nümayəndəlik demokratiyasıdır. Ölkə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Amerika Dövlətləri Təşkilatının bir çox digər beynəlxalq təşkilatların təsisçi üzvüdür.

Əhali: 2025-ci ildə ABŞ-ın 347,5 mln. nəfər əhalisi olmuşdur. Əhalinin 50,3%-ni kişi, 49,7%-ni qadınlar təşkil edir.

Əhalinin orta sıxlığı hər kv.km-ə 31 nəfər düşür.

Ölkə əhalisinin 20,1%-i 0-15 yaş, 66,8%-i 15-65 yaş, 13,1%-i 65 və daha yuxarıdır.

Ölkədə uzun ömür göstəricisi 78,4 ildir. Kişilər arasında 75,9, qadınlar arasında isə 80,9 ildir.

Əhalinin 80%-i şəhərdə, 20%-i isə kənddə məskunlaşmışdır.

ABŞ-da savadlılıq səviyyəsi 99%-dir.

ABŞ əhalisinin 78,3%-i xristianlardır.

Hazırda immiqrantlar ölkə əhalisinin 10%-ni təşkil edir.

ABŞ dünya **iqtisadiyyatının** sözsüz lideri olub, istehsalda və iqtisadi inkişafda bütün ölkələri üstələyir. ABŞ sənaye məhsul və xidmətlərin dünyada ən iri istehsalçısıdır. Dünyanın ÜDM-də ölkənin payı 20-23%, ixracında 10,5%, idxalatında isə 12,5%-dir.

Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə də ABŞ dünyanın “bir nömrəli” ölkəsidir. ABŞ 26,2 trln. dollar ÜDM-yə malik olmaqla dünyada liderlik edir. İqtisadi inkişafına görə hətta ABŞ-ın ayrı-ayrı ştatları Avropanın inkişaf etmiş ölkələrini üstələyir. Belə ki, Kaliforniya İtaliyadan, Texas İspaniyadan, Massaçusets isə Belçikadan üstündür.

ABŞ-ın inkişafının əlçatmaz bir səviyyə olduğunu artıq Avropanın 4 nəhəngi (*Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya və İtaliya*) qəbul etmişdir. Yalnız Avropa valyuta ehtiyatı, xarici kapital qoyuluşuna və ticarətə görə (*Avropa ticarətdə 40%, ABŞ 15%*) dünyada birincidir. Həmçinin, adambaşına düşən

ÜDM-a görə ABŞ dünyada ilk pillələrdə durur (55,8 ABŞ dolları).

ABŞ-da amerikan ailəsinin orta illik gəliri 50 min dollara qədərdir. Ölkədə yoxsuluq səviyyəsində yaşayanlar 10% təşkil edir. Qərb ölkələrində əhəlinin həyat səviyyəsini qiymətləndirmək üçün ailə xərclərinin strukturu təhlil edilir. Xərclərin strukturunda ABŞ-da ərzağa çəkilənlər az, nəqliyyat isə çoxluq təşkil edir.

Müasir dövrdə ölkə təsərrüfatının təşkilində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Böyük, çox məhsul istehsal edən müəssisələrin əvəzinə bazar sisteminə uyğun kiçik, lakin çevik müəssisələr yaradılmışdır. ABŞ-da 15 mln.-dan artıq firma fəaliyyət göstərir. İldə təqribən 400 min yeni firma açılır və bir o qədər də fəaliyyətini dayandırır. İşçi əhali əsasən kiçik və orta müəssisələrdə çalışır. Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin 80%-i kiçik şirkətlərə məxsusdur və onlar yerləşdiyi bölgələrlə sıx əlaqədardır. Həmçinin, iri şirkətlər də mövcuddur ("*Ceneral Motors*", "*Ekson*", "*Ford motor*", "*Mobil*", "*Filip Morris*", "*Şevron*", "*Teksako*" və s.).

ABŞ-ın müasir təsərrüfatının sahə strukturunda xidmət sahələri başlıca yer tutur. Bu da ölkənin sənayeləşmədən sonrakı mərhələyə (*postsənaye*) keçidini göstərir. İqtisadiyyatında xidmət sahəsinin seçildiyi ölkələr arasında ABŞ dünyada 1-ci (73%) yeri tutur.

Həmçinin, təsərrüfatın ərazi üzrə yerləşməsinin tədricən bərabərləşdirilməsi gedir. Əgər əvvəl sənaye sahələri Şimal-Şərqdə yerləşirdisə, son vaxtlar Cənub və Qərb bu sahədə üstünlüyə malikdir. Bununla belə ölkənin ayrı-ayrı ştatlarının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində dərin fərqlər mövcuddur.

Məsələn, Missisipi ştatı geridə qalır, Şimal-Şərq ştatları liderlər qrupunda yerlərini saxlayırlar. O cümlədən, ABŞ-da ştatların ixtisaslaşmasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, Miçiqan ştatının (*xüsusilə Detroytun*) avtomobil istehsalında, Pensilvaniyanın qara metallurgiya sahəsində çəkisi aşağı düşmüşdür. ABŞ-da dünya təsərrüfatına integrasiya, eləcə də elm tutumlu istehsalın geniş yayılması son dövrlərdə daha çox müşahidə olunur.

ABŞ təsərrüfatının xarakterik xüsusiyyətlərinə aiddir:

- İqtisadiyyatda dövlət böyük rol oynayır. Dövlət torpaq və meşə massivlərinin, bəzi şirkətlərin sahibidir. Dövlət sosial və iqtisadi şəraitə əsasən dolayı təsir edir. Lakin effektiv təsir vasitə və yolları istifadə etməklə iqtisadi həyatı tənzimləyir;

- Ölkədə çoxsaylı “qərar qəbul edən mərkəzlər” vardır. O cümlədən, ölkə iqtisadiyyatının yüksək monopoliyalaşması mövcuddur. Nəhəng şirkətlərin qəragahları əsasən Nyu-York, həmçinin, Detroyt (*avtomobilqayırma*), Uilminqton (*kimya sənayesi*), San-Fransisko, Los-Angeles (*aviaraket sənayesi*) şəhərlərində cəmlənmişdir;

- Ölkə təsərrüfatının sahə strukturunda xidmət sahələri seçilir. Bu da onun postsənaye mərhələsinə keçməsi ilə əlaqədardır;

- Ölkə təsərrüfatının yerləşməsində bərabərlik yaratmaq əsas məsələlərdən sayılır. Yaxın keçmişdə sənaye sahələri əsasən Şimalda (*Şimal-Şərq və Orta Qərb*) yerləşirdi və buna sənaye sahəsində çalışanların sayı sübut idi. Hal-hazırda bərabərləşdirmək sahəsində işlər aparılır, Cənub və Qərbin payı artır;

- Ölkənin rayon və mərkəzlərinin ayrı-ayrı sahələr üzrə yüksək səviyyədə ixtisaslaşması mövcuddur. Saat istehsalı Uoterberi (*Konnektikut ştatı*), inşaat materialları istehsalı Nyu-Heyven (*Konnektikut ştatı*) və əlcək hazırlanması Qloversvill (*Nyu-York ştatı*) mərkəzlərində, toxuculuq və mebel sənayesi Cənub-şərqdə - Appalaçın dağətəyi hissəsində (*Virciniyadan Corciyaya qədər*), soğan əkini Salinas vadisində (*Kaliforniya ştatı*), kartof becərilməsi Aydaho və Men ştatlarında cəmlənmişdir;

- Ölkə ərazisində elm tutumlu (*yüksək texnologiyalı - "Xay-tek"*) istehsal geniş yayılmışdır. Elm tutumlu istehsala ümumi maşınqayırmanın əksər sahələri, elektronika, zərif kimya, aviakosmik sənaye aiddir. Elm tutumlu sahələrin yayıldığı ərazilərə Baltimor (*128-ci yol*), San-Xose yaxınlığında Silikon vadi (*Kaliforniya ştatı*), Portlendin Silikon meşəsi (*Oreqon ştatı*), Ostinin Silikon prerisi (*Texas ştatı*) misaldır;

- Ölkə təsərrüfatının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri müxtəlif səviyyəli (*ümmumilli, regional və lokal*) sahələr arası komplekslərin formalaşmasıdır. Buraya aqrar-sənaye, hərbi-sənaye kompleksləri aiddir;

- Ölkə ərazisində istehsalın təşkilində yeni istiqamət – “postfordizm” (*fordizm - XX əsrin əvvəllərində Henry Ford tərəfindən irəli sürülmüş genişmiqyaslı kütləvi istehsal üsullarıdır. 1970-ci illərdə istehsal Fordizmdən Post Fordizmə keçdi. Post Fordizm müasir sənaye istehsalının Fordizmdən kiçik çevik istehsal hissələrinin istifadəsinə doğru dəyişməli olduğu nəzəriyyəsidir*) yaranmışdır. Böyük miqyaslı istehsal və ixtisaslaşma, eləcə də işçi qüvvəsinin çoxluq təşkil etdiyi –

“fordizm” istiqamətindən fərqli olaraq “postfordizm” – dəyişən bazarın tələbinə daha tez uyğunlaşa bilən, kiçik ölçülü, lakin yığcam müəssisələr ilə təmsil olunur. Burada iqtisadiyyatın intensivləşməsi – yeniliklərin (*informatika, mikroelektronika bazasında avtomatlaşdırma, yeni materialların istehsalı, biotexnologiya, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yeni texnologiyaların hazırlanması*) geniş yayılması ilə xarakterizə olunur;

- Ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə iqtisadi integrasiyası prosesinin güclənməsi xarici iqtisadi və elmi-texniki əlaqələrin möhkəmlənməsi ilə nəticələnmişdir.

Geniş gəlir və sərvət bərabərsizliyinə baxmayaraq, ABŞ orta əmək haqqı, insan inkişafı, adambaşına düşən ÜDM (55,8 min dollar) və işçi məhsuldarlığı da daxil olmaqla sosial-iqtisadi göstəricilərdə çox yüksək sırada qalmağa davam edir.

Global hərbi xərclərin 1/3 hissəsini təşkil edən ABŞ dünyanın ən qabaqcıl hərbi qüvvəsidir. Həmçinin, dünyanın beynəlxalq səviyyədə aparıcı siyasi, mədəni və elmi gücüdür.

1.2. ABŞ iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatında yeri və rolu

XX əsrin sonu ABŞ üçün ümumi qloballaşma şəraitində, o cümlədən maliyyədə iqtisadi inkişafda yadda qaldı.

Amerikanın mal istehsalçıları dünya iqtisadiyyatının tələblərinə daha çox istiqamətlənirlər. Xarici iqtisadi əlaqələrdə həlledici rolunu transmilli korporasiyalar (TMK) oynayır. Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin üçdə ikisi onların payına düşür.

TMK xarici müəssisələrinin satış həcmi isə ABŞ ÜDM-nin üçdə birinə bərabərdir.

Ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini əks etdirən əsas makroiqtisadi göstəricilər arasında adətən ilk növbədə ümumi daxili məhsul (ÜDM) və adambaşına düşən ÜDM nəzərə alınır.

2024-cü ildə ABŞ nominal ÜDM-i təxminən **26,2 trilyon dollar** təşkil etmiş və bu göstərici üzrə dünyada 1-ci yeri tutmuşdur (dünya ÜDM-sinin **26,2%-i**).

Bu göstərici üzrə ABŞ-ın ən yaxın rəqibi - Çin 23,4 trilyon dollar (dünya ÜDM-nin 16,2%-i) ÜDM ilə ikinci yerdədir.

2024-cü ildə adambaşına düşən ÜDM-ə görə (66,8 min dollar) beşinci, valyutaların alıcılıq qabiliyyəti paritetinə görə isə onuncu yerdə olubdur.

Bu sahələr üzrə ilk pillərdə Norveç, İsveçrə, Lüksemburq kimi Avropanın kiçik yüksək inkişaf etmiş ölkələri və ya neft hasil edən ölkələr - Qətər, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Bruneydir. Aydınır ki, onların hamısı dünya iqtisadiyyatda o qədər də əhəmiyyətli rol oynamır (yanacaq təchizatçıların rolunu istisna olmaqla).

İstənilən ölkənin dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqeyi əsasən onların resurs potensialı, eləcə də iqtisadiyyatın fəaliyyət mexanizmi ilə müəyyən edilir. **Təbii ehtiyatlara** gəlincə, ABŞ bu baxımdan ən zəngin ölkələrdən biridir [1, s.127].

Kömür ehtiyatlarına (491 milyard ton) görə ABŞ birinci yerdədir ki, bu da bütün dünya kömür ehtiyatlarının 27%-ni təşkil edir. Kömür istehsalına görə ABŞ Çin və Hindistandan sonra dünyada üçüncü yerdədir (702 milyard ton).

Neft ehtiyatlarına görə ABŞ doqquzuncu (61,2 trilyon barel - dünya ehtiyatlarının 3,5%-i) olmaqla, dünya liderləri – Venesuela (303 milyard barel 17,5%) və Səudiyyə Ərəbistanından (298 milyard barel - 17,2%) nəzərəcarpacaq dərəcədə geri qalaraq və dünyanın ilk on ölkəsi sırasındadır [2, s. 224].

Buna baxmayaraq, öz resursları ABŞ-a 2024-cü ildə neft hasilatında - gündə 17,1 milyon barrel (dünya istehsalının 18%-i) dünyada birinci yerdə olmağa imkan verir. Sonrakı iki yeri Səudiyyə Ərəbistanı - 12,4 milyon barel (12,4%) və Rusiya -11,4 milyon barel (11%) tutur. ABŞ-ın yerli istehsalını artırmaqla neft idxalından asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azalda bildi.

2024-cü ildə ABŞ-ın daxili neft istehlakının idxal payı 2005-ci ildəkindən əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. 2005-ci ildə bu göstərici daxili istehlakın təxminən 60%-ni təşkil edirdisə, 2024-cü ildə bu nisbət 1,6%-ə düşmüşdür [iea.org](https://www.iea.org).

Bu azalma ABŞ-ın daxili neft istehsalının artması və idxalın azalması ilə əlaqədardır. 2024-cü ildə ABŞ gündəlik təxminən 13.5 milyon barel neft istehsal etmiş və bu, ölkənin daxili istehlakını tam təmin etmişdir Reuters. Bu inkişaf ABŞ-ı neft istehsalında özünü təmin edən bir ölkə halına gətirmişdir.

Beləliklə, 2024-cü ildə ABŞ-ın daxili neft istehlakının idxal payı 1.6% olmuşdur.

ABŞ-ın təbii qazla bağlı mövqeləri daha da güclüdür. Ehtiyatlarına görə ABŞ dünyada dördüncü yerdədir (15,5 trilyon kub m) (Rusiya, İran və Qətərdən geri qalır). 2024-cü ildə qaz hasilatı üzrə ABŞ birinci yerdə (864 milyard kub m) olaraq, ikinci yerdə olan Rusiya Federasiyasını (741 milyard

kub m) əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlayıbdır. Digər ölkələr (İran, Kanada, Qətər, Çin, Norveç, Avstraliya, Səudiyyə Ərəbistanı, Əlcəzair) artıq iki aparıcı ölkədən bir neçə dəfə geri qalır.

Birləşmiş Ştatlar XXI əsrin ikinci onilliyinin ortalarında qaz hasilatı üzrə dünyada birinci yerə çıxa bildi. İlk növbədə şist yataqlarının işlənməsi sayəsində Rusiyanı qabaqlayaraq, bu yanacağın xalis ixracatçısına çevrildi.

ABŞ təbii ehtiyatların digər mühüm elementləri üzrə liderlər sırasındadır. Meşə ehtiyatlarına görə Rusiya, Kanada və Braziliyadan sonra dördüncü yerdədirlər (3,1 milyon km²) [3, s. 62].

Daxili su ehtiyatlarına görə Braziliya və Rusiyadan sonra üçüncü yerdədir (3,1 milyon km²).

Ümumiyyətlə, ekspertlərin fikrincə, təbii ehtiyatların ümumi dəyərinə görə ABŞ dünyada ikinci yerdədir (45 trilyon dollar), yalnız Rusiya Federasiyasından (75 trilyon dollar) geri qalır. Sonrakı yerdə Səudiyyə Ərəbistanı (34,4 trilyon dollar), Kanada (33,2 trilyon dollar), Demokratik Konqo Respublikası (24 trilyon dollar), Çin (23 trilyon dollar), Braziliya (21,8 trilyon dollar) və başqaları həm ümumi həcminə, həm də müxtəlifliyinə görə liderlərdən geri qalırlar.

ABŞ iqtisadiyyatənən aparıcı sahəsi **sənayedir**. 2024-cü ildə emal sənayesinin payı 15,3%-dir. Buna baxmayaraq, ABŞ emal istehsalına görə (dünya istehsalının 18%-dən çoxu) dünyada (Çindən sonra) ikinci yeri tutur. Onların payına dünya maşınqayırma ixracının 14%-i, kimya məhsullarının 14,5%-i düşür. ABŞ-ın emal sənayesinin inkişafının əsas istiqaməti əsas (kapital, material və enerji tutumlu) sənayedən elm tutumlu

sahələrə keçiddir. Ənənəvi sənayelərin payı azalır - metallurgiya, toxuculuq sənayesi, nəqliyyat maşınqayırması və s. İstehsal sənayesinin aparıcı sahələri həm elm tutumlu - elektron və kimya sənayesi, ümumi mühəndislik, həm də ənənəvi - qida, avtomobil və metal emalı sahələridir.

ABŞ ÜDM-də 0,9% paya malik **kənd təsərrüfatı** yüksək məhsuldarlığa malikdir. 2024-cü ildə burada 2,6 milyon insan (ümumi işçi qüvvəsinin 1,3%-i) işlə təmin edilibdir. 2024-cü ildə taxılın ümumi məhsulu 529 milyon ton, heyvandarlıq isə 96 milyon ədədə yaxın olunubdur.

Hal-hazırda ABŞ-da 2,1 milyon fermer təsərrüfat fəaliyyət göstərir. Onların illik satışı 100 min ABŞ dollarından çox olan təsərrüfatlar (fermaların 46,6%-i) məhsulların 98%-dən çoxunu istehsal edir və satışı 1 milyon dollardan çox olanlar (fermaların 1,4%-i) - məhsulların 42%-nı. Beləliklə, kənd təsərrüfatı istehsalının ən böyük konsentrasiyasında artım tendensiyası açıq şəkildə müşahidə olunur.

Kiçik və ailə təsərrüfatlarının sayı getdikcə azalır. Üstəlik, ABŞ-da kənd təsərrüfatı ölkənin ÜDM-nin təxminən 15%-ni təşkil edən aqrar-sənaye kompleksinin (AİK) yalnız kiçik bir hissəsidir.

Müasir iqtisadiyyatın təbii resurs potensialının bütün əhəmiyyətinə baxmayaraq, o, ölkənin dünya iqtisadiyyatında rəqabət imkanlarını və mövqelərini müəyyən etmir. XXI əsr iqtisadiyyatının əsas iqtisadi resursu **insan kapitalıdır**.

2022-ci ildə ABŞ-ın iqtisadi aktiv əhalisi 165 milyon nəfər təşkil edibdir. 2024-cü ilin dekabr ayında bu göstərici təxminən **170,7 milyon nəfər** olub. XXI əsrin ikinci onilliyində ABŞ-ın əmək potensialından istifadənin fərqli xüsusiyyəti əmək

qabiliyyətli əhalinin iqtisadi fəallığının nisbətən aşağı səviyyədə olmasıdır. 2001-ci ildə əldə edilmiş iqtisadi fəallığın maksimum səviyyəsindən (67%) sonra bu göstərici bütün sonrakı illərdə azalaraq - 2015-ci ildə 62,7%-ə, 2024-cü ilədək 63% səviyyəsində sabitləşmişdir.

Bu fenomen hələ kifayət qədər dəqiq bir izahat almamışdır. Yəqin ki, xüsusilə əmək qabiliyyətli yaşda olan kişilər arasında iqtisadi fəallığın azalması yaş, ənənəvi sənayelərin xaricə transferi ilə izah edilə bilər. Başqa bir izahat ola bilər peşə hazırlığı keçən şəxslərin sayının artmasıdır.

Bura Amerika işçi qüvvəsinin təhsil səviyyəsinin artımını qeyd etmək olar. Dövlət ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin sayı 1985-ci ildən 2022-ci ilə qədər 28% - 39 milyondan 51 milyon nəfərə qədər artmışdır. Digər tərəfdən universitet tələbələrinin sayı bir qədər azalmışdır: rekord il olan 2010-cu ilə müqayisədə tələbələrin sayı 21 milyon nəfərə çatmışdır.

2022-ci ilə qədər onların sayı 6% azalaraq və 20 milyon insandan bir qədər az təşkil etmişdir. Sayda artım olmamasının səbəbi tələbələr - təhsilin yüksək qiyməti, ali təhsilin mövcudluğunun azalmasıdır .

İqtisadiyyatın sektor strukturu ABŞ-ın iqtisadi potensialı haqqında çox şey deyir. Birləşmiş Ştatlar çoxşaxəli iqtisadi struktura malikdir. ABŞ iqtisadiyyatının üstünlük təşkil edən sektoru **xidmət sahəsi** (ÜDM-in 79%-i) olmaqda davam edir [5, s. 623].

ABŞ yüksək inkişaf etmiş **nəqliyyat sisteminə** malikdir. Bu sahədə 6,2 milyon nəfər çalışır və ÜDM-in 3,1 faizini təşkil edir. 2024-cü ildə ölkədə yük daşımalarının həcmi 7,2 trilyondan çox olubdur.

Dəmir yolu nəqliyyatı bütün daşımaların 40%-ni, avtomobil nəqliyyatı 28%-ni, daxili su 13%-ni, boru kəməri 17%-ni təşkil edibdir.

Sərnişində daşınmada şəxsi avtomobil nəqliyyatı üstünlük təşkil edir və ümumi nəqliyyatın 77,5%-i təşkil edir. Eyni zamanda hava nəqliyyatı da mühüm rol oynayır və 19,5%-ni təşkil edir. 2022-ci ildə ölkədə 312 milyondan çox avtomobil və avtobus, o cümlədən 135 milyondan çox şəxsi avtomobil qeydiyyatda alınıbdir.

ABŞ-da **turizm** hər il milyonlarla beynəlxalq və yerli turistə xidmət edən böyük bir sektordur. Bu sektorda 7,8 milyondan artıq insan çalışır. BU o deməkdir ki, hər 18 amerikalıdan biri turizm və ya turizmlə əlaqəli sahədə çalışır. Turistlər ABŞ-a onun təbii gözəlliyini, nəhəng şəhərlərini, tarixi-memarlıq yerlərini və biri-birindən maraqlı əyləncə məkanlarını görmək üçün gəlirlər. Göstərilən xüsusiyyətlərlə ABŞ əsl turizm ölkəsi olmaqla bu sektordan dünya üzrə ən çox gəlir edən ölkədir.

Ən böyük turist kütləsi cəlb edən rayonlar aşağıdakılardır:

- Nyu-York;
- Çikaqo;
- Çarleston;
- Las-Veqas;
- Sietl;
- San-Fransisko.

ABŞ-ın iqtisadi potensialının mühüm komponentləri və iqtisadi infrastrukturunu **rabitə** və **informatikadır**. 2022-ci ildə 312 milyondan çox internet istifadəçisi, təxminən 260 milyon mobil istifadəçilər olubdur.

ABŞ-ın **elmi-texniki potensialının** vəziyyəti ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən çox şey deyir. Bu məsələdə ABŞ həm bu potensialın miqyasına, həm də effektivliyinə görə şəksiz liderlik edir. Belə ki, 2022-ci ildə elmə qoyulan bütün qlobal investisiyaların 25,2%-i ABŞ-ın payına düşüb. ABŞ-da elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə ayrılan xərclərin mütləq məbləği 553 milyard dollar təşkil edərək, bütün aparıcı ölkələri (Çin - 475 milyard dollar, Yaponiya - 187 milyard, AFR - 117 milyard, Cənubi Koreya - 88 milyard, Hindistan - 83 milyard, Fransa - 63 milyard, Rusiya - 59 milyard, Böyük Britaniya - 50 milyard, Braziliya - 37 milyard dollar) qabaqlayıbdır.

Eyni zamanda, bütün elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə xərclərinin təxminən 40%-i iqtisadiyyatın özəl sənaye sektorunda xərclənir və innovasiyaların yaradılmasına yönəlibdir. Nəticədə, 12 ən mühüm dünya texnologiyası arasında ABŞ, ekspertlərin fikrincə, 11-də liderdir:

- yeni materialların yaradılması;
- kənd təsərrüfatı texnologiyası;
- kommersiya kosmik texnologiyası;
- informasiya texnologiyası;
- enerji texnologiyası;
- rabitə texnologiyalar;
- ətraf mühit texnologiyaları;
- elmi alətlər;
- səhiyyə texnologiyaları;
- hərbi texnologiyalar;
- əczaçılıq və biotexnologiya texnologiyaları.

ABŞ yalnız avtomobil texnologiyasında Yaponiyaya ududur. Ölkənin **elm** və **innovasiya** sahəsində mövqeyini əks

etdirən mühüm göstərici Beynəlxalq İntelektual Mülkiyyət Təşkilatı tərəfindən hazırlanmış qlobal innovasiya indeksi adlanan göstəricidir. 2024-cü ildə innovativ fəallıq dərəcəsinə görə ölkələrin reytingində ABŞ İsveçrə və İsveçdən geri qalaraq üçüncü yerdə qərarlaşıbdır. Böyük ölkələr arasında şəksiz liderdirlər (Böyük Britaniya 5-ci, AFR 9-cu, Çin - 14-cü, Yaponiya - 15-ci, Fransa - 16-cı və Rusiya - 46-cı).

Ölkənin elmi-texniki potensialının formalaşmasına ali təhsil sistemi, ilk növbədə tədqiqat universitetləri çox böyük töhfə verir. Bütün əsas beynəlxalq reytinglərdə Amerika universitetləri 2022-ci ildə də lider mövqelərini qoruyub saxlaya bilmişdir. Belə ki, Britaniyanın “The Times” qəzetinin reytinginə əsasən dünyanın ən yaxşı on universitetindən yeddisi Amerika, beynəlxalq QS reytinginə görə dünyanın on aparıcı universitetinin beşi Amerikadır. CWUR universitetlərinin reytingi ilə məşğul olan ixtisaslaşdırılmış şuranın reytingi, dünyanın ilk on universiteti arasında səkkiz Amerikanındır.

Digər ölkələr arasında dünyanın aparıcı universitetləri arasında ilk on və ya iyirmiliyə daxil olan və Amerika universitetləri ilə rəqabət apara bilən universitetlər çox deyildir. Bu, mütləq British Oxford və Kembric, London İmperial Kolleci və London Universitet Kolleci, İngiltərədəki Edinburq Universiteti, İsveçrə Federal Texnologiya İnstitutu, Sürix Universiteti, Çində Tsinghua və Pekin Universiteti, Sinqapurda Nanyang Texnologiya Universiteti və Sinqapur Milli Universiteti, Kanadada Toronto Universiteti, London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbi və başqalarıdır.

Təhsillə yanaşı, insan kapitalının formalaşmasında **səhiyyə** mühüm amildir. ABŞ-da səhiyyə xərcləri ÜDM-in 18%-ni təşkil edir ki, bu da dünyanın hər yerindən daha çoxdur. Eyni zamanda, səhiyyəyə dövlət xərclərinin (birbaşa və dolayı) payı təxminən 43%-dir (1,5 trilyon dollar). Ancaq bu dəyəri birmənalı olaraq qiymətləndirmək mümkün deyildir. Bir tərəfdən səhiyyəyə qoyulan nəhəng investisiyalar ABŞ-da tibbi xidmətləri keyfiyyət baxımından dünyanın ən yaxşılarından birinə çevirdi, digər tərəfdən isə böyük səhiyyəyə ümummilli xərclər xüsusilə əhali üçün yüksək xərclər deməkdir.

ABŞ hələ də dünyada yeganə inkişaf etmiş ölkədir ki, orada hamı üçün dövlət tibbi sığorta sistemi yoxdur. Əhalinin yalnız üç kateqoriyası - pensiyaçılar, yaşayış minimumundan aşağı gəliri olan şəxslər (tibbi yardım) və hərbi qulluqçular (hazırkı və keçmiş) üçün mövcuddur. 2022-ci ildə təqribən 27,5 milyon ABŞ vətəndaşının (əhalinin 8,5%-i) ümumiyyətlə tibbi sığortası yox idi.

Ölkədə insan kapitalının keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yaxşılaşmasının səbəbi işçi potensialı sayını artırmaq, yüksək ixtisaslı kadrların mövcudluğudur. Ümumiyyətlə, zehni işlə məşğul olanların sayı 70%-ə çatmışdır. ABŞ-da 6,7 milyondan çox insan elm və mühəndislik peşələrində çalışır. Ən böyük elm sahəsindəki peşələr kompüter və riyaziyyat üzrə (3,1 milyon nəfər), mühəndislik elmləridir (1,7 milyon nəfər). Ali təhsilli qadınların xüsusi çəkisi artır. Onlar artıq 30%-ə yaxın elmi və mühəndislik peşələrində çalışırlar.

Əvvəllər ABŞ uzun müddət ayrı-seçkiliyə məruz qalmışdır. Cəmiyyətdə və əmək bazarında irqi azlıqların (afrikalı amerikalılar, ispanlar, yerli amerikalılar - hindular, aleutlar,

eskimoslar) yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsində, xüsusilə də bilik tutumlu istehsalla bağlı olan işçi qüvvəsində ağırlar və ya asiyalılarla müqayisədə xeyli aşağı nümayəndəlik var. Onların ölkə əhalisinin tərkibində xüsusi çəkisi 27 faiz olsa da, onlar bilik tutumlu peşələrdə mövcudluq 11%-ə güclə çatır. Lakin ölkə əhalisinin 6%-ni təşkil edən Asiyadan olan mühacirlərin bilik tutumlu peşələrdə payı 21%-dir.

Artıq qeyd olunan təhsil və tibbi xidmətin yüksək qiyməti işçi qüvvəsinin daha dolğun reallaşmasına kömək etmir. Onların əlçatanlığının artırılması, eləcə də əmək bazarında ayrı-seçkiliyin tam aradan qaldırılması əmək resurslarından səmərəli istifadənin artırılmasına kömək edə bilər.

ABŞ-ın dünyadakı mövqeyi əsasən Amerika iqtisadiyyat modelinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Bu, ilk növbədə:

- yüksək dərəcəyə əsaslanan yüksək rəqabətli iqtisadi mexanizm sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi azadlığı (ABŞ-da təxminən 33 mln. sahibkarlıq subyektləri); Amerika tədqiqat təşkilatı - Heritage Foundation tərəfindən hesablanmış iqtisadi azadlıq indeksi 2022-ci ildə ABŞ-ı bu göstərici üzrə dünyada 18-ci yerə qaldıraraq (lakin böyük ölkələr arasında Böyük Britaniya və Kanadadan sonra üçüncü yerdədir).

- cəmiyyət və dövlət tərəfindən dəstəklənən yüksək inkişaf etmiş sahibkarlıq;

- iqtisadiyyatda dövlət mülkiyyətinin nisbətən aşağı olması; dövlət praktiki olaraq iqtisadiyyatın real sektorunda mövcud deyil və yalnız xidmət sektorunda və infrastruktur sektorlarında (elm, təhsil, səhiyyə, nəqliyyat infrastruktur, torpaq, hərbi obyektlər) təmsil olunur;

- ÜDM-in yaradılmasına dövlətin töhfəsi 10-12%-dən çox deyil;

- federal büdcə vasitəsilə yenidən bölüşdürülmüş ÜDM-in payı ənənəvi olaraq 18-20% ətrafında dəyişir ki, bu da digər inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarla müqayisədə xeyli azdır. 2022-ci ildə federal büdcədə gəlirlərin payı 16,5%, xərclər isə ÜDM-in 21,2%-ni ötürür;

- ABŞ əhalisinin yüksək iş etikas, dövlət paternalizm ənənəsinin olmaması, vətəndaşların öz səyləri əsasında fərdi uğura inanması;

- xidmət sektorunun (işçilərin və ÜDM-in 80%-dən çoxu) və yüksək texnologiyalı sənayenin (təxminən 30-40%-i) üstünlük təşkil etdiyi, dünyada iqtisadi inkişafın ən yüksək səviyyələrindən birinə nail olmuş, post-sənaye iqtisadiyyatı formalaşmışdır;

- ABŞ iqtisadiyyatında yüksək inkişaf etmiş elm və təhsilə əsaslanan yeni texnoloji nizam, çevik şaxələndirilmiş istehsal, innovativ texnologiyaların istehsalata tətbiqi, yeni informasiya infrastrukturu.

ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyi və dünya iqtisadi əlaqələri bir çox sahələrdə lider olaraq qalır. Baxmayaraq ki, digər ölkələrdən rəqabətdə aşkar artım müşahidə olunur. ABŞ-ın öz sabitliyini qoruyub gücləndirə bilməsi, mövcud iqtisadi və elmi-texniki üstünlükləri ölkənin geniş iqtisadi potensialından səmərəli istifadə və inkişaf prioritetlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

1.3. ABŞ-ın global iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti

ABŞ-ın iqtisadi tarixi II Dünya müharibəsinin sonundan başladı. Bu dövrdən ABŞ üçün qızıl dövrün başlanğıcı oldu. Həmçinin, bu dövr iqtisadi fəaliyyət və məhsuldarlıqda “bum”, artan və rifah halında olan orta sinif və “körpə bumer” nəslinin meydana çıxması ilə nəticələndi.

1940-cı illərin sonundan 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər ABŞ ÜDM-i ildə orta hesabla 4% artdı. 1970-ci illərdə sənaye və istehsalıdan xidmət sahəsinə keçidlə bağlı iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri sürətlə davam edirdi. Bununla belə, bir neçə onilliklər ərzində görünməmiş artımdan sonra iqtisadiyyatda yavaşlama əlamətləri görünməyə başladı. Bretton Woods sisteminin dağılması, 1973-cü il neft böhranı və global rəqabətin artması da daxil olmaqla, bir sıra hadisələr mühüm iqtisadi dəyişiklikləri sürətləndirdi.

1970-ci illər iqtisadi artım və inflyasiyada durğunluq dövrü ilə (“staqflyasiya”) yadda qaldı.

1980-ci illər Prezident Ronald Reyqan tərəfindən irəli sürülmüş bir sıra iqtisadi strategiyalar Reaganomikanı doğurdu. Əsas məqsədlər dövlət xərclərinin azaldılması və tənzimlənməsi, həmçinin vergilərin azaldılması və pul kütləsinin sərtləşdirilməsi idi. Reyqan vergi məcəlləsinin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasında və iqtisadiyyatın bir neçə əsas sektorunda tənzimləmənin aradan qaldırılmasında böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Artım və məhsuldarlıq artsa da, dövlət borcu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Daha geniş desək, Reaganomics tədarük yönü azad bazar iqtisadiyyatına doğru dönüş və Böyük Depressiyadan bəri lehinə olan Keynes iqtisadiyyatından uzaqlaşmanı qeyd etdi. Yüksək texnologiya şirkətlərinin artımı 1990-cı illərdə iqtisadi buma kömək etdi.

1993-2001-ci illər arasında ABŞ-ın iqtisadi tarixində ən uzun davamlı artımı qeyd etdi. Məşğulluq, gəlir və istehlak tələbinin artmasına səbəb oldu. Bundan əlavə, dövlət büdcəsi eyni vaxtda və səmərəli şəkildə qəbul edildiyi üçün bu dövrdə güclü artım və aşağı işsizlik səviyyəsi xüsusilə diqqətəlayiq idi.

11 sentyabr 2001-ci il hücumları və bir sıra korporativ qalmaqallar iqtisadi fəallığı və biznes inamını daha da sarsıtdı. Federal Ehtiyat Sistemi (Fed), Alan Qrinspanın rəhbərliyi altında, aşağı faiz dərəcələri tətbiq edərək, mübarizə aparan iqtisadiyyata qarşı addım atdı [6, s. 148].

Bu addım sonradan 2008-ci ildə başlayan Böyük Tənəzzülün partlaması və zəmin yaratması ilə nəticələnən nəhəng mənzil köpüyünə səbəb olan əsas amil hesab ediləcəkdir. Axınları və davam edən bir ticarət kəsiri daimi cari açığa gətirib çıxardı. ABŞ-ın xaricdəki aktivləri və investisiyaları üzrə gəlirlər cari əməliyyatlar hesabının çox kiçik bir hissəsini təşkil edir və bu kateqoriya üzrə profisit böyük ticarət kəsirini ödəməyə kifayət etmir.

Ümumiyyətlə, cari hesabın kəsiri o deməkdir ki, ABŞ-ın xaricdən aldığı mal və xidmətlərin dəyəri xaricilərə satılan mal və xidmətlərin dəyərindən çoxdur. ABŞ-ın cari hesab kəsiri 1990-cı illərdən başlayaraq tədricən genişlənir və 2006-cı ildə ÜDM-in 5,8%-i ilə dünya rekorduna çatır. O vaxtdan bəri

daxili neft hasilatının artması hesabına kəsir qismən daralmışdır.

Cari əməliyyatlar hesabının kəsiri kapital hesabı profisitində əks olunur. Xaricdən ABŞ-a daxil olan kapitalın xalis məbləği cari hesab kəsirinin maliyyələşdirilməsinə kömək edir. Xaricilər ABŞ aktivlərinə və şirkətlərinə sərmayə qoymağa davam edir və beləliklə, Birləşmiş Ştatların xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi zamanla artmışdır.

ABŞ iqtisadiyyatı ölkə daxilində çətinliklərlə üzləşsə də, o, hələ də dünyanın ən böyük və ən vacib iqtisadiyyatıdır. ABŞ iqtisadiyyatı dünya istehsalının təxminən 20%-ni təşkil edir. Ölkə ÜDM-nin həcminə görə dünyada 1-ci və adambaşına düşən gəlirə görə isə 5-ci yerdədir. ABŞ iqtisadiyyatı texnoloji cəhətdən yüksək inkişaf etmiş xidmət sektoru ilə səciyyələnir və onun məhsulunun təxminən 79%-ni təşkil edir.

ABŞ iqtisadiyyatda texnologiya, maliyyə xidmətləri, səhiyyə və pərakəndə satış kimi sahələrdə xidmət yönümlü şirkətlər üstünlük təşkil edir. ABŞ şirkətləri də qlobal səhnədə mühüm rol oynayır. Dünyanın 500 iri şirkətlərinin beşdə birindən çoxu ABŞ-da fəaliyyət göstərir.

Xidmət sektoru iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi olsa da, ABŞ həm də mühüm istehsal bazasına malikdir. ABŞ dünyanın ikinci ən böyük istehsalçısıdır. Avtomobil, aerokosmik, mühəndislik, telekommunikasiya və kimya kimi yüksək dəyərli sənayelərdə liderdir. Bu arada kənd təsərrüfatı istehsalın 1%-dən azını təşkil edir. Bununla belə, böyük miqdarda əkin sahələri, qabaqcıl əkinçilik texnologiyaları və səxavətli hökumət subsidiyaları ABŞ-ı xalis ərzaq ixracatçısı və dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı ixracatçısı edir.

ABŞ iqtisadiyyatı müxtəlif xüsusiyyətlərin birləşməsi sayəsində böyük güc statusunu qoruyur. Ölkə zəngin təbii ehtiyatlara və inkişaf etmiş fiziki infrastruktura malikdir. Bundan əlavə, 2 böyük, yaxşı təhsil almış və məhsuldar işçi qüvvəsinə malikdir. Bundan əlavə, fiziki və insan kapitalı azad bazar və biznes yönümlü mühitdə tam istifadə olunur.

Birləşmiş Ştatların hökuməti və xalqı bu unikal iqtisadi mühitə öz töhfəsini verir. Hökumət siyasi sabitliyi, funksional hüquq sistemini və iqtisadiyyatın çiçəklənməsinə imkan verən tənzimləyici bazanı təmin edir. Geniş çeşidli immiqrantlar da daxil olmaqla ümumi əhali bu qarışığa güclü iş etikasını, eləcə də sahibkarlıq və risk götürmə hissi gətirir. Birləşmiş Ştatlarda iqtisadi artım davamlı innovasiyalar, tədqiqatlar və inkişaf və kapital qoyuluşu ilə daima idarə olunur.

ABŞ iqtisadiyyatı indi əhəmiyyətli qarışıqlıq dövründən çıxır. Aşağı faiz dərəcələri, geniş ipoteka kreditləri, maliyyə sektorunda həddindən artıq risk, yüksək istehlak borcu və zəif dövlət tənzimlənməsi daxil olmaqla amillərin birləşməsi 2008-ci ildə başlayan ciddi tənəzzülə səbəb oldu. Mənzil bazarı və bir neçə iri bank çökdü və ABŞ iqtisadiyyatı Böyük Depressiyadan bəri ən dərin və ən uzun tənəzzül olan 2009-cu ilin üçüncü rübünə qədər daralmağa davam etdi.

ABŞ-da hökumət çətin vəziyyətə düşmüş ipoteka aktivlərini almaq və maliyyə sistemini sabitləşdirmək üçün iri korporasiyaları dəstəkləmək üçün 700 milyard dollar istifadə edərək müdaxilə etdi. O, həmçinin iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün növbəti 10 il ərzində xərclənəcək 831 milyard dollarlıq stimullaşdırma paketi təqdim etdi.

İqtisadiyyat 2009-cu ildə dərin tənəzzül başlayandan bəri yavaş, lakin qeyri-bərabər şəkildə bərpa olunubdur. İqtisadiyyat ekspansion monetarın bir hissəsi kimi əlavə dəstək aldı. Buraya təkcə faiz dərəcələrinin aşağı səviyyədə saxlanması deyil, həm də hökumətin pul kütləsini artırmaq və uzunmüddətli faiz dərəcələrini saxlamaq üçün külli miqdarda maliyyə aktivlərinin alınması kimi qeyri-ənənəvi praktikası daxildir – bu təcrübə “kəmiyyət yumşalması” kimi tanınır.

Əmək bazarı bərpa olunarkən əhəmiyyətli dərəcədə və məşğulluq böhrandan əvvəlki səviyyələrə qayıtsa da, ABŞ iqtisadiyyatının sağlamlığı hələ də geniş müzakirə olunur. Üstəlik, tənəzzülün ən pis təsirləri indi azalsa da, iqtisadiyyat hələ də irəlidə gedən bir sıra böyük problemlərlə üzləşir. İnfrastrukturun pisləşməsi, maaşların durğunluğu, artan gəlir bərabərsizliyi, artan pensiya və tibbi xərclər, böyük cari əməliyyatlar hesabı və dövlət büdcəsi kəsiri bütün bunlar ABŞ iqtisadiyyatının üzləşdiyi problemlərdir.

Birləşmiş Ştatlar birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) ən çox alan ölkəsidir. ABŞ-da XBİ-nin təxminən 80%-i yalnız doqquz sənayeləşmiş ölkədən gəlir. ABŞ-da BXİ-nin əsas mənbələri Böyük Britaniya, Yaponiya və Hollandiyadır.

ABŞ-ın istehsal sektoru BXİ-nin təxminən 40%-ni cəlb edir. ABŞ-ın ticarət strukturu ABŞ dünyada 2-ci aparıcı mal və xidmət ixracatçısıdır və bir nömrəli aparıcı idxalçıdır. ABŞ, əsasən enerji ehtiyacları üçün xarici neftdən asılı olması və xaricdə istehsal olunan istehlak mallarına yüksək daxili tələbat səbəbindən daim ticarət kəsiri yaşayır, lakin yerli neft istehsalında irəliləyiş enerji boşluğunu daraltmışdır. ABŞ-ın əsas ticarət tərəfdaşları Kanada, Çin, Meksika və Yaponiyadır.

Kanada ABŞ ixracatının əsas istiqaməti, Çin isə idxalın əsas mənbəyidir.

ABŞ beynəlxalq ticarət sistemində mühüm rol oynayır və ümumiyyətlə ticarət maneələrinin aşağı salınması və azad ticarət razılaşmalarının tərəfdarı kimi görülür.

Hazırda ABŞ-da ondan çox azad ticarət sazişi mövcuddur. Onların arasında 1994-cü ildə Kanada və Meksika ilə birgə yaradılmış Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişi (NAFTA) var. ABŞ həm də Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) ABŞ İxracının fəal üzvüdür.

Birləşmiş Ştatlar son onilliklərdə rəqabət üstünlüyünün bir hissəsini itirsə də, sərvət hələ də ümumi ixracatının üçdə ikisini təşkil edir. Birləşmiş Ştatlar ilk növbədə, sənaye avadanlığı, təyyarələr, avtomobillər və kimyəvi maddələr daxil olmaqla yüksək dəyərli kapital malları və sənaye məhsulları ixrac edir.

2024-cü ildə ABŞ 2 trilyon dollar dəyərində məhsul ixrac edibdir.

ABŞ dünyanın aparıcı xidmət ixracatçısıdır. Buraya maliyyə və peşəkar biznes xidmətləri, eləcə də digər bilik tutumlu xidmətlər daxildir. Səyahət, nəqliyyat və turizm xidmətləri də əsas ixracatdır. Xidmətlər ümumi ixracın təxminən üçdə birini təşkil edir.

ABŞ-ın xarici ticarətində idxal malları üstünlük təşkil edir. İdxalın təxminən 15%-ni xam neft, mazut və neft məhsulları təşkil edir. Malların daha 15%-i sənaye maşınları, istehlak materialları və avadanlıqlardır. İdxal olunan malların təxminən 25%-ni kompüterlər, kompüter aksesuarları, elektronika, tibbi avadanlıq və telekommunikasiya avadanlıqları; 25%-ni istehlak malları təşkil edir.

Mobil telefonlar, əczaçılıq məhsulları, oyuncaqlar, məişət texnikası, tekstil, geyim, televizor və ayaqqabılar ABŞ-a idxal olunan istehlak mallarının əsas növləridir.

İdxal olunan malların daha 15%-ni avtomobillər, ehtiyat hissələri və mühərriklər; 5%-ni qida və içkilər təşkil edir. Xidmətlər ümumi idxalın yalnız 20%-ni təşkil edir və bunlar ilk növbədə maliyyə xidmətləri, həmçinin səyahət və nəqliyyatdır.

Birləşmiş Ştatların İqtisadi Siyasəti ABŞ hökuməti genişlənən fiskal və monetar siyasətin kombinasiyası vasitəsilə tənəzzülün təsirlərini aradan qaldırmaq kimi mühüm problemlə üzləşir. Fiskal tərəfdən, hökumətin stimullaşdırıcı xərcləri və vergilərin azaldılması iqtisadiyyatın daha da pisləşməsinin qarşısını aldı. Pul cəbhəsində Federal Ehtiyat həm əənəvi, həm də qeyri-ənəvi siyasətlər vasitəsilə iqtisadi zəifliklə mübarizə aparır.

Birləşmiş Ştatlar ümumiyyətlə azad bazar iqtisadi siyasətlərinin vətəni hesab olunur. Bununla belə, ABŞ hökuməti iqtisadi, kommersiya və maliyyə fəaliyyətlərində əhəmiyyətli tənzimləmə həyata keçirir. Tənəzzüldən bəri hökumət maliyyə sektoruna nəzarəti gücləndirdi. 2010-cu ildə qəbul edilmiş Dodd-Frank Aktı Böyük Depressiyadan bəri maliyyə bazarının tənzimlənməsi sahəsində ən əhatəli islahatdır. Birləşmiş Ştatların Maliyyə Siyasəti büdcə kəsiri yaşıyır.

Hökumətin yaxın tarixdə büdcəni tarazlaşdırma bildiyi yeganə vaxt 1998-2001-ci illər arasında güclü iqtisadiyyatın adi vergi daxilolmalarından daha yüksək gəlir əldə etməsinə səbəb olmuşdur. Büdcə kəsiri 2009-cu ildə ÜDM-in 9,8%-i ilə 1945-

ci ildən bəri ən yüksək səviyyəyə çatdı. Lakin o vaxtdan bəri tədricən yaxşılaşdı. 2024-cü ildə kəsir ÜDM-in 3%-nə qədər azaldı. Dövlət xərclərinin böyük əksəriyyəti mövcud qanunlarla müəyyən edilir. Vəsaitlərin əhəmiyyətli hissəsi Sosial Müdafiə və Medicaid proqramlarına ayrılır. Məcburi xərclər ümumi dövlət xərclərinin təxminən 60%-ni təşkil edir.

Qalan hissəsi ixtiyari xərclərdir və illik federal büdcə ilə müəyyən edilir. Diskresiya büdcəsinin təxminən yarısı hərbi və müdafiəyə, digər yarısı isə dövlət proqramlarına və ictimai xidmətlərə xərclənir. ABŞ hökumətinin aldığı verginin təxminən 50%-i şəxsi gəlir vergisindən, digər 10%-i isə biznesdən və korporativ gəlir vergisində toplanır.

Yığımların digər 35%-i əmək haqqı və sosial sığorta vergilərindən əldə edilir. Alkoqol, tütün və benzin kimi mallara tətbiq edilən aksizlər 5%-dən az məbləğdə gəlir gətirir.

1970-2020-cu illər arasında vergi gəlirləri ÜDM-in orta hesabla 18%-ni təşkil etmişdir.

2022-ci ildə ÜDM-ə nisbətdə ümumi vergi gəlirləri təxminən 18% təşkil edibdir. Obama administrasiyası tərəfindən 2009-cu ildə təqdim edilən stimulyasiya paketinə 288 milyard dollar vergi endirimləri və güzəştlər daxildir.

Federal Açıq Bazar Komitəsi (FOMC) FED-in pul siyasətini təyin edən orqanıdır. FOMC ildə təxminən səkkiz dəfə baş verənləri və ABŞ iqtisadiyyatının perspektivlərini müzakirə etmək, həmçinin faiz dərəcələri səviyyəsi də daxil olmaqla müxtəlif siyasət variantlarını müzakirə etmək üçün toplanır. Federal fondlar dərəcəsi, Fed tərəfindən idarə olunan əsas faiz dərəcəsi, depozitar bankların ehtiyat balansı tələblərini dəstəkləmək üçün bir-birindən bir gecəlik fond ticarəti üçün

tapşırıqları dərəcədir. Federal fondların dərəcəsi bütün digər qısamüddətli faiz dərəcələrinə təsir göstərdiyi üçün ABŞ iqtisadiyyatında ən mühümlərdən biridir. Resessiya başlayandan sonra uzun illər ərzində FED çox fəal idi.

İlk vaxtlarda faiz dərəcələrinin yalnız aşağı səviyyədə qalacağı gözlənilirdi: işsizlik səviyyəsi 6,5%-ə enənə və ya inflyasiya 2,5%-dən yuxarı qalxana qədər. Bununla belə, bu xüsusi irəliləyiş təlimatı 2014-cü ilin mart ayında Fed faiz dərəcələrini artırmaq üçün gələcək qərarların artıq əvvəllər müəyyən edilmiş kəmiyyət hədlərindən asılı olmadığını, daha çox daha yaxşı məlumatların geniş spektrinin qiymətləndirilməsindən asılı olduğunu elan etdikdə yenidən işlənmişdir.

Bu siyasət pul kütləsini artırmaq və uzunmüddətli faiz dərəcələrini saxlamaq cəhdi ilə böyük məbləğdə maliyyə aktivlərinin satın alınmasını nəzərdə tutur. Birləşmiş Ştatların Pul Siyasəti ABŞ dolları ən çox istifadə edilən valyuta olduğu üçün tez-tez dünya valyutası adlandırılır: beynəlxalq əməliyyatlarda valyuta, eləcə də ən çox istifadə edilən ehtiyat valyuta.

Dünya valyuta ehtiyatlarının təxminən üçdə ikisi ABŞ dollarındadır. Xəzinədarlıq Departamentinin beynəlxalq maliyyə məsələləri üzrə əsas nəzarət səlahiyyətinə malik olmasına baxmayaraq, Xəzinədarlığın valyuta qərarları Federal Ehtiyat Sistemi ilə məsləhətləşmələr əsasında qəbul edilir. Bununla belə, ABŞ-ın valyuta bazarına müdaxilələri getdikcə azalır. ABŞ səlahiyyətliləri ümumiyyətlə açıq valyuta bazarına və daxili pul siyasətinin məzənnələri təyin etməsinə icazə verirlər

1.4. ABŞ-ın global iqtisadiyyata integrasiyasının perspektivləri

Gələcək beynəlxalq nizamın ən mühüm dəyişənlərdən biri Amerika Birləşmiş Ştatlarının növbəti 15-20 il ərzində inkişafı olacaqdır. İqtisadi tənəzzülün ölkənin artımına təsiri qaçılmazdır və artıq hiss olunur. Lakin ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlərdə gələcək rolunu qiymətləndirmək çox çətindir.

Onların global sistemə təsirinin miqyası çox vacibdir:

- qısa müddətli dövrdə sistemli ictimai sərvətləri saxlamaq, xüsusilə də təhlükəsizliyi qorumaq;

- uzunmüddətli perspektivdə isə (2030-cu ilə qədər) sürətli geosiyasi dəyişikliklərlə bağlı artan qeyri-müəyyənliyi qorumaq.

Hətta 2030-cu ilə qədər “çoxqütblü” dünyaya keçid çətin ki, başa çatsın. “Çoxqütblü”lük isə qurulmuş bir sistem kimi hələ də sual altındadır.

ABŞ iqtisadiyyatının bərpası beynəlxalq sistemin uzun keçid dövründə baş verən əsas global dəyişikliklərin öhdəsindən gəlmək qabiliyyəti baxımından “artım” rolunu oynayacaqdır. Bununla belə xüsusən də təsirin sürətlə yenidən bölüşdürülməsi kontekstində hətta güclü Birləşmiş Ştatlar da təkbaşına artan global problemləri həll edə bilməyəcəkdir. Digər tərəfdən zəiflərin müdafiədə olması ilə ABŞ-ın böyük global çağırışlarla məşğul olması daha da çətinləşəcəkdir.

ABŞ-ın beynəlxalq siyasətdə dominant rolu onun həm “sərt”, həm də “yumşaq” gücdə üstünlüyünün nəticəsidir [5, s. 89].

1960-cı illərdən etibarən ABŞ-ın global iqtisadiyyatdakı çəkisi durmadan azalır. Lakin bu azalma 2000-ci illərin əvvəllərində Çinin yüksəlişi ilə daha da sürətlənir. Bununla belə, ABŞ ən innovativ və çevik ölkə olaraq qalır.

Dünya əhalisinin 5%-dən azına sahib olmasına baxmayaraq, ABŞ dünyada patent müraciətlərinin 28%-nə və ən yaxşı universitetlərin təxminən 40%-nə ev sahibliyi edir.

ABŞ-da demoqrafik meyillər digər inkişaf etmiş və bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə daha əlverişlidir. ABŞ-ın gücü təkcə ölkəyə böyük immiqrant axınının nəticəsi deyil, həm də onların integrasiyası üçün konkret mühitin formalaşmasıdır. ABŞ sənayesi, həmçinin bir çox sənayelərdə enerji xərclərini azaldan yerli təbii qaz hasilatının artmasından faydalanır. Zamanla daxili enerji istehsalının artması ABŞ-ın ticarət kəsirini azalda bilər, çünki o, enerji idxalını azalda və təbii qaz və neftin özlərini ixrac edə bilər.

Daxili enerji istehsalının artırılması məşğulluğu artırır və daxili iş yerlərinin sayını artırır. Bəzi proqnozlara görə Çin 2020-ci illərdə iqtisadi artımda ABŞ-ı artıq keçə bilər. Bununla belə, təsirinin çoxşaxəli xarakterinə görə Birləşmiş Ştatlar 2030-cu ilə qədər güc və ənənəvi liderlik mövqelərindəki üstünlüklərə görə böyük dövlətlər arasında “bərabərlər arasında birinci” olaraq qalacaqdır.

Həmçinin digər güclərin sürətlə yüksəlişini nəzərə alsaq, “birqütblü”lük erası sona çatır. 1945-ci ildən bəri beynəlxalq siyasətdə ABŞ-ın mübahisəsiz dominantlığı olan “Pax Americana” dövrü sürətlə sona çatır [7, s. 204].

Ölkənin gələcəyə müxtəlif münasibətlərin müsbət tendendiyasını əldə etməsində maneçilik edən əsas amil 2008-ci ildəki maliyyə böhranı olmuşdur.

Əgər Birləşmiş Ştatlar kəskin iqtisadi tənəzzüldən qaçmaq istəyirsə, onların həlli üçün geniş struktur islahatları tələb olunacaqdır. Məsələn, ölkədə səhiyyə çox bahadır. Bir çox inkişaf eləmiş ölkələrlə müqayisədə səhiyyədə xərclər adambaşına 50 faizdən yüksəkdir. Əhali yaşlandıqca bu xərclər daha da sürətlə artacaqdır.

Orta təhsil isə zəif inkişaf etmişdir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin reytingində 15 yaşlı amerikalı tələbələr riyaziyyat üzrə 65 ölkə arasında yalnız 31-ci, elmi araşdırmalarda isə 22-ci yerdədir. Son 30 ildə ABŞ-da təhsilə ayrılan maliyyə dünyanın digər ölkələri ilə müqayisədə iki dəfə azalıbdır.

İbtidai və orta təhsildə böyük təkmilləşdirmələr olmasa, bir vaxtlar dünyada ən yüksək əməkhaqqı alan Amerika işçiləri gələcəkdə orta iş bacarıqlarına malik orta səviyyəli ifaçılara çevriləcəklər.

Ən yüksək təbəqənin və ya amerikalıların 1%-nin gəlirləri kəskin artıbdır. Lakin əhalinin orta gəliri 1999-cu ildən bəri azalıbdır. Digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə ABŞ-da sosial mobillik aşağı və nisbi yoxsulluq daha yüksəkdir.

Yüksək əmək məhsuldarlığına və artan rəqabət qabiliyyətinə baxmayaraq, Birləşmiş Ştatlarda son 30 ildə 8,5 trilyon ABŞ dolları məbləğində məcmu cari hesab kəsiri var [8].

Bu da şəxsi əmanətlərin son dərəcə aşağı səviyyələrini və artan dövlət büdcəsi kəsirini əks etdirir. ABŞ-ın dünya gücü kimi inkişaf etdiyi kontekst kəskin şəkildə dəyişdi. Məsələ

təkcə ABŞ iqtisadiyyatının nisbi tənəzzülündə deyil, həm də bütün Qərbin - Vaşinqtonun tarixi tərəfdaşdır. Əksər Qərb ölkələri tənəzzüldən ağır zərbə aldı, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə global iqtisadiyyatın əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edirdi.

II Dünya müharibəsindən sonra G-7 qrupunu təşkil edən aparıcı ölkələr iqtisadi və siyasi müttəfiqlər və tərəfdaşlar idi. ABŞ-ın gücü bu Qərb tərəfdaşları ilə möhkəm ittifaqlardan, faşizm və kommunizmə qarşı uzun mübarizə dövründə qurulmuş əlaqələrdən asılıdır. Məsələn, Avropada Vaşinqtonun əsas tərəfdaşları NATO üzvü ölkələr idi. Hətta 2008-ci ildən əvvəl Avropanın kollektiv müdafiəsi ilə bağlı gərginlik o qədər açıq idi ki, Avropa müdafiə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa başladı.

Gələcəyə baxsaq, təsəvvür edilən ən real iqtisadi artım ssenarilərinə baxmayaraq və güclü transatlantik əlaqələrin ABŞ-ın vacib aktivləri olaraq qalacağını nəzərə alsaq, ümumilikdə G-7 ölkələrinin dünya hərbi xərclərindəki payı azalacaqdır.

İqtisadiyyatların müxtəlif sürətlə inkişaf etdiyi və Qərbin ciddi maliyyə çətinlikləri yaşamaqda davam etdiyi bir dünyada yaxın gələcək üçün ən çox ehtimal olunan tendensiya G-7-yə aid olmayan hərbi xərclərin qeyri-mütənasib artmasıdır. Birləşmiş Ştatlar 2030-cu ilə qədər aparıcı hərbi güc olaraq qalacağı halda, digər ölkələrlə fərq daralacaq və tarixi tərəfdaş alyansının ABŞ-dan asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır. ABŞ-ın cari müdafiə xərclərini saxlamaq qabiliyyəti ciddi sual doğurur. Bir neçə onilliklər ərzində ABŞ-ın milli iqtisadi

siyasətinin tərkib hissəsi kimi müdafiə xərclərinin azaldılması tendensiyası mövcuddur.

Soyuq Müharibə dövründə ABŞ ÜDM-dəki payının orta hesabla 7 faizini milli müdafiəyə ayırırdı. Son 10 ildə bu səviyyə İraq və Əfqanıstandakı müharibələrə xərclər də daxil olmaqla, 5 faizdən aşağı olmuşdur.

Bununla belə, əsas proqramların, xüsusilə sosial təminat, tibbi sığorta və tibbi xidmətlərin xərcləri son bir neçə onillikdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. İndi böyük fəvqəladə hallar olmadığı halda gələcəkdə hərbi xərclərin payını artırmaqdan geri dönmək çətindir. Əhalinin qocalması və daha yüksək faiz dərəcələri perspektivi ilə, böyük islahatlar və ya əhəmiyyətli vergi artımları aparılmayınca, artan xərclər federal büdcənin böyük hissəsini yeyəcəkdir.

Digər əsas sahələrdə də mənzərə oxşardır: ABŞ və onun rəqibləri, Qərblə “qalanlar” arasındakı fərqi aradan qaldırmaqdır. Bu model ABŞ-ın 2030-cu ilə qədər dünyadakı rolunu və təsirini göstərir.

ABŞ hələ də elm və texnologiya sahəsində dünya lideri olaraq qalacaqdır. Lakin Çin, Hindistan və digər ölkələrlə fərq daralacaqdır. ABŞ yenə də ən çox top universitetlərə sahib olacaqdır. Hər halda, ABŞ digər təsirlərin artan yayılması ilə mübarizəni davam etdirməli olacaqdır.

ABŞ-ın texnoloji sərvətləri, o cümlədən sosial media və kommunikasiyaların liderliyində liderliyi müəyyən üstünlüklər verir. Bununla belə, internet getdikcə qeyri-dövlət aktorlarının təsirini artırır və təsirin yayılması üçün əsas vasitəyə çevrilir. Əksər hallarda ABŞ-ın təsirini hər hansı bir konkret məsələ üzrə konsolidasiya edilə bilən müvafiq xarici şəbəkələr,

tərəfdarlar və tərəfdaş icmalar vasitəsilə gücləndirmək lazımdır. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, liderlik getdikcə mövqedən, tərəfdaşların yerləşdiyi yerdən, diplomatik bacarıqlardan və konstruktiv ideyalardan asılı olacaqdır.

ABŞ-ın beynəlxalq sistemdə hökmranlığının dərəcəsi çox fərqli ola bilər. Tarixən bir çox belə qüvvələr hətta digər ölkələrə nisbətən iqtisadi və ya siyasi çəkirləri azaldıqdan sonra da uzun müddət dominant rol oynamışlar. Amerika iqtisadiyyatı XIX əsrin sonunda Böyük Britaniyanın iqtisadiyyatını üstələmişdir. Lakin ABŞ-ın global rolu yalnız II Dünya müharibəsində artmışdır. Müharibədən sonrakı nizamın əsas memarı olan ABŞ-ın təsiri qalıcı bir miras olaraq qalmışdır.

Yüksələn dövlətlər, hətta onların ABŞ-la münasibətləri qeyri-müəyyən olsa belə, Sovet İttifaqı, militarist Yaponiya və ya nasist Almaniyasının ideyalarına uyğun dünya nizamını düşünmüşlər. Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələr manevr azadlığı məqsədi ilə Birləşmiş Ştatlarla əlaqələrindən milli maraqları təmin etmək üçün istifadə etməyə çalışırlar.

Hindistan ABŞ-ı Çinin çətinliklərini azaltmaq üçün bir vasitə kimi görür, Braziliya isə Vaşinqtonu regional iqtisadi sabitliyin təminatçısı kimi tanıyır. İnkişaf etməkdə olan güclər, ehtimal ki, ABŞ-ın gələcək şikayətlərinə xüsusilə həssas olacaqlar. Xüsusən də bu bölgələrdən olan mütəxəssislərin çıxışlarında “alçaltmaq”, “hörmət” kimi sözlər dəfələrlə dilə gətirilibdir. Məhz inkişaf etməkdə olan ölkələr dünyada daha çox nüfuz və tanınmağa çalışdıqları üçün ABŞ-la diplomatik müstəvidə toqquşa bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin elitaları və cəmiyyətləri “hegemon” davranışdan və ABŞ-ın hər yerdə mövcud olan təsirindən getdikcə daha çox qıcıqlanır. Çoxqütblü dünyanın cəlbedici xüsusiyyətlərindən biri ABŞ-ın təsirinin azalmasıdır. Suverenliyin qorunub saxlanması və qorunması dövlətlərin, xüsusən də beynəlxalq arenada mövqeləri təmin olunmayana qədər onları narahat edən məsələ olaraq qalacaqdır.

Ekspertlərin proqnozlarına görə daima Çin və ABŞ bir-biri ilə rəqabət aparacaqdır. Lakin onlar eyni zamanda ümumi təhdidləri və problemləri həll etmək, habelə ümumi maraqları qorumaq üçün birlikdə işləməli olacaqlar. Hadisələrin bu cür dönüşü suverenlik mübarizəsi və ideoloji rəqabətlə səciyyələnən Soyuq Müharibə vəziyyəti ilə kəskin şəkildə ziddiyyət təşkil edir. Əsas sual ondan ibarətdir ki, Çin mövcud beynəlxalq nizam çərçivəsində hərəkət edə biləcəkmi, yoxsa “təftiş” kursu keçəcək. Ən çox ehtimal olunan nəticə ilə bağlı fikir ayrılığı var idi.

Bununla belə, bir çox proqnozlarda göstərilir ki, əgər Çin beynəlxalq asayışı pozmasa, bu, “böyük dizayn”ın nəticələrindən çox, Çində və ondan kənarda baş verən daxili hadisələrin nəticəsidir [9].

Daha optimist ssenaridə ABŞ təhsil standartlarının aşağı düşməsi, səhiyyə xərclərinin sürətlə artması və büdcə kəsirlərinin genişlənməsi daxil olmaqla, öz struktur problemlərini həll edəcəkdir.

Eyni zamanda, avro zonası ABŞ-ın hüduqlarından kənarda qalacaqdır. Bu, qısa və orta müddətdə ABŞ-ın bərpaı üçün əsas təhlükələrdən birini aradan qaldıracaqdır.

2030-cu ilə qədər təxminən bir milyard insanın orta sinfə keçməsi ilə inkişaf etməkdə olan bazarların davamlı yüksəlişi ABŞ iqtisadiyyatını da gücləndirə bilər. Bu yeni global istehlakçılar ABŞ-ın təklif edə biləcəyi təhsil, əyləncə, informasiya texnologiyaları məhsulları və imkanlara ehtiyac duyacaqlar.

Bundan əlavə, texnologiya sahəsində dünya lideri kimi ABŞ tibb, biotexnologiya, rabitə, nəqliyyat və ya enerji sahələrində innovasiyalarda irəliləyə bilər. Məsələn, ABŞ-ın zəngin ehtiyatlarına malik olan təbii qaz və neft hasilatının səmərəliliyini artıran inkişaf ABŞ-a fərqli üstünlüklər verir. ABŞ iqtisadiyyatının son 20 ildəki 2,5%-lə müqayisədə hər il təxminən 2,7% faiz tədricən artacağı gözlənilir. ABŞ-dakı yüksəliş işçi qüvvəsinin sabit artımını və texnologiyadakı irəliləyişləri əks etdirir.

Orta həyat səviyyəsi, demək olar ki, 40 faiz yüksələcəkdir. Bu, daha çox sosial hərəkətliliyi asanlaşdıracaqdır. ABŞ iqtisadiyyatının nisbi ölçüsünə baxmayaraq, azalmağa davam edəcəkdir.

2010-cu ildə ABŞ G20-nin dollarla ifadə olunan ÜDM-nin təxminən üçdə birini təmin etdi və 2030-cu ilə qədər bu rəqəm G20-nin yalnız dördə birini təşkil edə bilər. ABŞ iqtisadiyyatı məzənnə bazarında dünyanın ən böyük iqtisadiyyatı olaraq qalacaqdır. Lakin Çin 2030-cu ilə qədər alıcılıq qabiliyyəti paritetinə görə ABŞ-ı keçəcəkdir.

Ticarət mərkəzi Şərqi doğru dəyişəcəkdir: ABŞ-ın dünya ticarətindəki payı təqribən 12%-dən 10%-ə düşəcək, Şərqi Asiyada isə iki dəfə 10%-dən 20%-ə enəcəkdir. Beləliklə, ABŞ-ın inkişafı 2030-cu ilə qədər kəskin şəkildə

yavaşlayacaqdır. Çin isə dünya ticarətində mərkəzi oyunçu və əksər ölkələr üçün ən böyük ticarət tərəfdaşı olmaqda davam edəcəkdir. ABŞ-ın canlandırılması mütləq panacea (problemlərə qarşı vasitə) deyildir.

Terrorizm, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, regional münaqişələr və beynəlxalq nizama digər təhdidlər onların öz dinamikasından və güclü ABŞ rəhbərliyinin olub-olmamasından asılı olacaqdır. Bu mənzərə təkcə ABŞ üçün deyil, bütün beynəlxalq sistem üçün kəskin şəkildə dəyişəcəkdir. Əgər ABŞ iqtisadiyyatı bərpa olunmasa 2030-cu ilə qədər orta hesabla 1,5% faiz ləngimə olacaqdır.

Beynəlxalq ticarət və maliyyə mexanizmlərinin zəifləməsi, eləcə də böhranın ABŞ-ın daxili bazarına sıçrayış təsiri digər ölkələrdə iqtisadi artımı ildə təxminən 0,5% ləngidəcəkdir. Yavaşlama ABŞ-da həyat keyfiyyətinə də təsir edəcəkdir. Mütləq tənəzzül ABŞ rəhbərliyinin unudulmalı olacağı anlamına gələcəkdir.

Xidmət ticarətindən və qabaqcıl texnologiyalardan asılı olan Birləşmiş Ştatlar dünya iqtisadiyyatı üçün stimül olacaqdır və bununla çoxtərəfli əməkdaşlığın möhkəmlənməsi üçün zəmin yaradacaqdır. Vaşinqton dünya ticarətinə daha çox maraq göstərməli olacaqdır. Bu isə ÜTT-də islahatlara gətirib çıxaracaqdır. Təşkilata yeni üzvlərin qəbulu prosedurunun sadələşdirəcək və beynəlxalq ticarət sistemini tənzimləyən qaydalar sistemini gücləndirəcəkdir. ABŞ daha demokratik Yaxın Şərqə dəstəyi artırırsa və uğursuz dövlətlərin daha da “sürünməsinə” mane olarsa, daha yaxşı vəziyyətdə olacaqdır.

Belə bir ssenaridə nisbətən qısa müddət ərzində böyük və təhlükəli qlobal təsir vakuumu yaranır. ABŞ-ın zəif vəziyyəti

ilə Avropa iqtisadiyyatında qeyri-müəyyənlik artır. Avropa Birliyi böyük ehtimalla qalacaqdır. Lakin parçalanmış qitənin boş qabığını xatırladacaqdır.

Ən çox zərəri ticarət, maliyyə və pul sistemindəki islahatlar görəcəkdir. Zəif, təhlükəsizlik təhdidlərindən asılı olan beynəlxalq birlik yoxsul və ya böhran vəziyyətində olan ölkələrə kömək edə bilməyəcək, onlara özlərini müdafiə etmək hüququ verəcək və bununla da periferik münaqişələrin sayını artıracaqdır.

Belə olan halda ABŞ regional güc mərkəzlərinə - Asiyada Çin və Hindistana, eləcə də Avrasiyada Rusiyaya təsirini itirə bilər. Yaxın Şərq neft qiymətlərində qızdırma yaradaraq açıq münaqişəyə çevrilə biləcək çoxsaylı toqquşmalara səhnə olacaqdır. İngiltərənin global lider kimi mövqelərini itirdiyi 1930-cu illəri xatırladan dünya belə ola bilərdi.

ABŞ-ın dünyadakı mövqeyi onun böyük dövlət kimi beynəlxalq böhranları nə dərəcədə uğurla idarə edə biləcəyi ilə müəyyən olunacaqdır. Beynəlxalq ictimaiyyət 1945-ci ildən Vaşinqtona məhz bu rolla baxır.

Əgər Asiya XIX və XX əsrin əvvəllərində Avropanın təcrübəsini təkrarlasa, regionda nüfuz uğrunda rəqabət güclənsə, o zaman yüksələn Çin də daxil olmaqla bir çox ölkələr ABŞ-ı regional sabitliyi təmin edən balanslaşdırıcı kimi görəcəklər. Bütün ölkələrə gələcək daxili inkişafı təmin etmək üçün sabitlik lazımdır.

Koreyanın birləşməsi və ya Tayvanla bağlı ABŞ-Çin qarşıdurması kimi 2030-cu ilə qədər yarana biləcək böhranlar ABŞ-ın ən yüksək səviyyədə davamlı iştirakını tələb edəcəkdir. Asiya çoxlu sayda həll olunmamış ərazi mübahisələrinə, o

cümlədən Cənubi Çin dənizindəki mübahisələrə malik bir regiondur və burada iddialar dəniz dibi ehtiyatlarının istismarına artan maraqdan qaynaqlanır.

Bir çox ölkələr ABŞ-ın liderliyini gücləndirməli ola bilər: Yaxın Şərqdə və Cənubi Asiyada qarşıdurmalar artıb, daxili və xarici münaqişələr üçün seçimlər genişlənir. Açıq Hindistan-Pakistan münaqişəsinin qarşısını almaq və ya Yaxın Şərqdə nüvə silahı yarışını yüngülləşdirmək üçün güclü ABŞ rəhbərliyinə çağırışları asanlıqla təsəvvür etmək olar.

Humanitar böhranlar, xüsusən də kəşfiyyat imkanlarının artması ilə bağlı böhranlar da ABŞ-a güclü liderlik verə bilər. Yuxarıda təsvir olunduğu kimi ekoloji fəlakətlərin baş verməsi tez-tez və şiddətlidir. Nəticədə ABŞ-ın hərbi qüvvələrinə böyük tələbat yaranacaqdır. Ərzaq yetişdirmək üçün texnoloji həllərin təmin edilməsi və bəzi hallarda su kimi mövcud resursların daha yaxşı bölüşdürülməsi üçün diplomatik tənzimləmələr də ABŞ-ın xeyrinə olardı.

Bu böhranları idarə etməkdə ABŞ-ın uğuru və ya uğursuzluğu, çox güman ki, cəmiyyətin ABŞ təsirini qavrayışına təsir edəcəkdir. Tarixən ABŞ-ın lider mövqeyi dolların dünyanın ehtiyat valyutası rolu ilə möhkəmlənibdir. Dolların bu miqyasda aşağı düşməsi və başqa valyuta və ya valyuta səbəti ilə əvəzlənməsi ABŞ-ın global iqtisadi əhəmiyyətini itirməsinin ən mühüm əlamətlərindən biri hesab olunacaqdır. Bu, II Dünya müharibəsinin bitməsindən sonra Britaniya İmperiyasının sona çatmasına töhfə verən funt sterlinqin sonuna bərabərdir. Əksər ekspertlər yaxın 15-20 ildə dolların əsas mövqeləri ələ keçirməsi üçün ən az ehtimal olunan variantı hesab edirlər.

2030-cu ilə qədər bu gün qlobal statusu dollarla paylaşan yuan və avro kimi digər əsas valyutaların qlobal və regional istifadəsinin artması ehtimalı daha yüksəkdir. Asiyanın dünyanın iqtisadi güc mərkəzinə və kreditoruna çevrilməsi və onun valyutalarının da daha böyük qlobal status qazanması yalnız zaman məsələsidir. Bunun nə qədər tez və ya yavaş baş verməsi ABŞ-ın qlobal roluna ciddi təsir göstərəcəkdir. “ABŞ-ın hökmranlığının süqutu və ya qəfil itirilməsi uzun müddət qlobal anarxiya ilə nəticələnməcəkdir. ABŞ-ı əvəz edəcək sabit beynəlxalq sistem və aparıcı güc qalmayacaqdır”.

ABŞ-ın başqa bir dünya gücü ilə əvəzlənməsi və yeni beynəlxalq nizamın qurulması bu gün ən az ehtimal olunan nəticə kimi görünür. Bu müddət ərzində və heç bir ağlabatan ssenari altında başqa heç bir güc belə təsirə nail ola bilməyəcəkdir. Yeni yaranan güclər BMT, BVF və Dünya Bankı kimi əsas çoxtərəfli qurumlar siyahısında öz yerlərini tutmağa çalışırlar. Lakin onlar rəqabət aparan ideyaların tərəfdarı deyillər. ABŞ-a qarşı ziddiyyətli münasibətə, bəzən isə onlara qarşı incikliyə baxmayaraq, beynəlxalq ictimaiyyət ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi mövcud nizamdan faydalanır.

Bu icma ABŞ rəhbərliyinə meydan oxumaqdan daha çox davamlı iqtisadi inkişafda və siyasi konsolidasiyada maraqlıdır. Bundan əlavə, inkişaf etməkdə olan ölkələr bloku təmsil etmir: onların regional strukturların perspektivli təşkilatçısı kimi Çin də daxil olmaqla alternativə dair ümumi baxışı yoxdur.

ABŞ-ın daxili siyasəti onların beynəlxalq maraqlarını necə həyata keçirməsindən asılı olacaqdır. Bir çox ekspertlər ABŞ iqtisadiyyatının rəqabətə davamlı olmasının şərti kimi güclü siyasi konsensusun zəruriliyini vurğulayır. ABŞ yeni rolunu

formalaşdırmaqda çətin günlərlə üzləşir. “Birqütblü”lükdən yeni qlobal liderliyə keçid həm ölkə daxilində, həm də dünyada baş verən hadisələrlə idarə olunan çoxşaxəli və çoxsəviyyəli prosesə çevriləcəkdir.

Bəzi alimlər 1815-ci ildən başlayaraq Vyana Konqresinin başlatdığı Avropa “davamlı sülhü”nün vaxtı arasında araşdırmalar aparıblar. Oxşarlıqlar sürətli sosial, texnoloji və siyasi dəyişikliklərdə, əsasən çoxqütblü olan beynəlxalq sistemdə olur [10].

1815-ci il Avropası imperiya Rusiyası, Prussiya və Avstriya-Macaristan kimi müxtəlif avtokratiyaları, həmçinin İngiltərə və Fransa kimi liberal dövlətləri təmsil edirdi. Belə bir dünyada Böyük Britaniya xüsusi yer tuturdu: güc imkanlarının olmamasına baxmayaraq, böyük rol oynadı. 1830-cu ildə Rusiya və Fransa Böyük Britaniya ilə demək olar ki, eyni ümumi daxili məhsula nail oldular və 1913-cü ilə qədər ABŞ, Rusiya və Almaniya güclü iqtisadiyyatlar oldular.

Lakin XIX və XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq sistemdə əsas yeri yalnız Böyük Britaniya tutdu. Qlobal maliyyə-iqtisadi üstünlüyü və imperiya statusu sayəsində Avropanın dəniz balansını təmin etdi, onun xaricdəki mülklərini birləşdirən ticarət yollarını qorudu. Hazırkı “çoxqütblü” sistem də çox müxtəlifdir, onda daha çox “oyunçu” (G-20) mövcuddur.

Beynəlxalq iqtisadiyyat və siyasət daha qlobal xarakter daşıyır. 1815-ci ildə 25 ildən artıq davam edən qarşıdurmadan çıxan güclü dövlətlərin hətta gizlədilməyən ziddiyyətli fikirləri var idi. Rusiya, Prussiya və Avstriya-Macaristanın “Müqəddəs Alyansı” demokratiya, inqilablar və dövlətin dünyəvi rolu

uğrunda mübarizə aparırdı ki, bu da kollektiv səylərin əlaqələndirilməsini çətinləşdirirdi.

Hər halda bu səylər yalnız müvəqqəti olaraq effektiv oldu. Çünki inqilablar və separatçı hərəkətlər XIX əsr boyunca bütün Avropanı bürüdü. Böyük dövlətlər arasında davamlı sülh, əsasən, heç kim öz iradəsini başqalarına yükləmək riskinə getmədiyinə görə üstünlük təşkil etdi. Mənfi nəticələrdən böyük qorxular var idi. Fərqlər səbəbindən balans qismən dəqiq əldə edildi. İngiltərə iqtisadi gücün tənəzzülünü və liderliyin sonunu yaşadı. Lakin bir neçə rəqabətli dövlətin yüksəlişinə baxmayaraq, onlardan heç biri I Dünya müharibəsinin başlanğıcına qədər İngiltərədən liderlik ovcunu almağa başladı.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, ABŞ-ın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə integrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün ABŞ üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməsi zərurətindən gündəmdə olan məsələlərdəndir.

II FƏSİL. BÖYÜK BRİTANIYANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINDA MÖVQEYİ

2.1. Böyük Britaniya haqqında ümumi anlayış

Coğrafi mövqeyi. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı, Birləşmiş Krallıq (qısa şəkildə Böyük Britaniya və ya Britaniya kimi işlədilir) – şimal-qərbi Avropa dövlətidir. Dövlətin tərkibinə Böyük Britaniya adası, İrlandiya adasının şimal-şərq hissəsi və çoxsaylı kiçik adalar daxildir. Britaniya Avropaya Fransanın La-Manş kanalı ilə birləşir.

Böyük Britaniya tərkibində dörd dövlət – İngiltərə, Şotlandiya, Uels və Şimali İrlandiya olmaqla konstitusiyalı monarxiyadır. Dövlətin hazırkı monarxı III Çarlzdır. Kral dünyanın daha 17 müstəqil dövlətinin başçısı sayılır. Bunlar bir vaxtlar yer səthinin 1/4-ni zəbt etmiş Britaniya İmperiyasından qalmış ərazilərdir.

Böyük Britaniyanın sahəsi 244,8 min kv.km, sahil uzunluğu isə 17,8 min km-dir. Cənub sahili Avropa qitəsi ilə uzunluğu 50 km olan (38 km su altında olmaqla) avrotunel vasitəsilə birləşir. Bu, dünyada ən uzun sualtı tuneldir. İrlandiyanın Şimali İrlandiya Respublikası ilə 360 km-lik quru sərhədi var. Bu, Böyük Britaniyanın yeganə quru sərhədidir.

Böyük Britaniya 4 tarixi-coğrafi vilayətdən ibarətdir:

- İngiltərə (Böyük Britaniya adaları);
- Uels;
- Şotlandiya;
- Şimali İrlandiya.

Böyük Britaniya adaları, İrlandiya adasının şimal-şərq hissəsi, Anqlsi, Uayt, Normand, Orkney, Hebrid, Şetland adaları və bir sıra kiçik adalar Birləşmiş Krallığın tərkibinə daxildir. Uayt adası İngiltərəyə, Anqlsi adası Uelsə, Hebrid, Şetland və Orkney adaları Şotlandiyaya mənsubdur.

İngiltərə – 34 qraflığa (two-tier counties), 32 London inzibati rayonuna və 1 London şəhərinə (və ya Böyük London), 36 metropoliya-qraflığa (metropolitan county), 46 unitar rayona (unitary authorities) bölünür. Şimali İrlandiya 26 rayon şurasından ibarətdir. Şotlandiya 32, Uels isə 22 unitar rayona bölünür.

Britaniyanın bir çox adaları (Böyük Britaniya, İrlandiya adasının şimal-şərq hissəsi, həmçinin kiçik ada və arxipelaqlar: Hebrid, Orkney və Şetland adaları, Anqlsi, Arran, Uayt) Atlantik okeanında yerləşir. Sahil əraziləri Şimal, İrlandiya, Kelts və Hebrid dənizləri ilə yuyulur.

İngiltərə Böyük Britaniyanın yarısından çox ərazisini əhatə edir (130,4 min kv.km). Bunun böyük bir hissəsi ovalıqlardan ibarətdir. Yüksəkliklər əsasən ərazinin şimal (Pennins) və şimal-qərbində (Kamberlend) cəmlənmişdir. Ən uzun çayları Temza, Severn və Humberdir.

Şotlandiya Böyük Britaniyanın 78,8 min kv.km-ni əhatə edir. Bölgənin ərazisinə əsasən qərb və şimal hissələrində yerləşən 8 ada daxildir (Hebrid, Orkney, Şetland və başqa adalar).

Şotlandiya iki tamamilə müxtəlif regionlardan ibarətdir:

- şimal-qərb hissədə yerləşən Şimali-Şotlandiya dağlıq ərazi (Haylend);
- cənub-şərq hissədə yerləşən Loulend.

Hayləndə demək olar ki, Şotlandiyanın bütün dağlıq ərazisini əhatə edir (Ben Nevis 1,4 min m hündürlüyü ilə Britaniya adalarının ən yüksək zirvəsi hesab olunur).

Uels Böyük Britaniyanın 20,8 min kv.km-ni əhatə edir. Bura əsasən dağlıq ərazidir. Əsas əhali və sənaye sahələri Kardiff, Svansea və Nyuport sahil şəhərlərində, o cümlədən Cənubi Uelsdə yerləşir. Uelsin ən yüksək dağları Snoudonda (Snoudon dağı 1,1 min m) yerləşir.

Şimali İrlandiya yalnız 13,9 min kv.km ərazini əhatə edir və əsasən dağlıq bölgədir. Şimali İrlandiyanın ən yüksək nöqtəsi 852 m hündürlüyü olan Sliv-Donard zirvəsi hesab olunur.

Britaniyada çox da məhsuldar olmayan podzol, qonur meşə **torpaq** növlərindən əkinçilikdə geniş istifadə olunur. Ərazinin 10%-i **meşə** ilə örtülü olsa da, onlar su qoruyucu və istirahət xarakterlidir. Ölkənin oduncağa olan tələbatının ancaq 15%-ni ödəmək mümkündür. Britaniya ərazisinin 46%-i otlaq və 25%-i isə kənd təsərrüfatı üçün istifadə edilir.

Böyük Britaniya bir sıra **təbii ehtiyatlarla** zəngindir: daş kömür, neft, təbii qaz, əhəng daşı, metal, duz, gil, gips, qurğuşun, manqan və s.

Böyük Britaniya təsərrüfatının ərazi strukturunun formalaşmasında təbii şərait - təbii ehtiyat faktoru başlıca rol oynamışdır. Xüsusilə, alçaq dağlıq sahələrin ətəklərində, Şotlandiya düzənliyi ərazisində mövcud olan 6 böyük həmçinin çoxlu sayda xırda kömür yataqlarının aşkarlanması qədim sənaye rayonlarının əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Ölkədə ümumi kömür ehtiyatı 190 milyard ton təşkil edir.

Neft ehtiyatı 7 mlrd. tondan artıq deyildir. Neft əsasən Şimal dənizi hövzəsində aşkarlanmışdır. 1975-ci ildən sənaye

əhəmiyyətli Fortis, Brent, Ninian, Payper, Beril, Statford və başqa mədənlər aşkar edilmişdir.

Leman, İndefatıqeybl, Xevett yataqlarında 4 trln. kub metr qaz ehtiyatı vardır. 1960-cı ilə qədər ölkədə olan tələbat kömürdən alınan qaza əsaslanırdı.

Tərkibində dəmirin xüsusi çəkisi 28%-i olan dəmir filizi başlıca olaraq Norttempşirdədir. Ehtiyatı 6 mlrd. tondan azdır.

Gümüş, qurğuşun, qalay, mis ehtiyatı Kornuoll adasında vardır.

Darem və Çeşirdə daş duz, Yorkşirdə kalium duzu, Kormuollda volfram bu və ya digər ölçüdə ehtiyatlar mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, aşkarlanmış mineral təbii sərvətlər qədimdən istehsalat malik olduqlarından onların çoxunun ehtiyatı ya tükənmiş, ya da ki, tükənmək üzrədir. Bu səbəbdən də müvafiq təsərrüfat sahələri gətirilmə xammallara əsaslanırlar.

Ölkənin çox da uzun olmayan sulu **çaylarından** Severnini (354 km), Temzanı (340 km), Merseyam, Taynanı, Uiram, Xamberi, Klaydam, eləcə də Tisi qeyd edə bilərik. Çaylardan dağlıq ərazilərdə elektrik enerjisinin alınmasında, suvarmada, nəqliyyatda istifadə olunur.

Çəkilmiş kanalların ümumi uzunluğu 350 km-dən artıq olmamaqla onlardan nəqliyyatda da istifadə edilir.

Şimali-Qərbi İngiltərə və Şimali Şotlandiya dağ **göllərinə** malikdirlər. Onların möcüzəli sahilləri ilboyu çoxlu sayda turist və idmançıların axınına səbəb olur.

Təbii şəraitin aparıcı elementi olan **iqlim** mülayim kontinental okean xarakterlidir. Bu da havanın qeyri-sabit, dumanlı, çiskinli və küləkli keçməsinə səbəb olur.

Böyük Britaniyanın qışı çox yumşaq və rütubətli olur. Temperaturun gedişi ərazinin müxtəlif yerlərində 3 - (-)18°S arasında dəyişir.

Ölkədə yay sərin keçir. Temperaturun gedişi ərazinin müxtəlif yerlərində 12-32°S arasında dəyişir. Atmosfer yağıntılarının illik gedişi də dəyişkən olmaqla ərazi üzərə 600-2000 mm-dən artığa çatır.

Qısa tarixi anlayış. Birləşmiş Krallığın ən qədim xalqları keltlər idi. E.ə. 55 və e.ə. 410 illəri arasında Britaniya adaları Roma İmperiyasına bağlı Britannia əyalətini təşkil edirdi. V əsrdə bölgə xristianlığın təsiri altına girdi. Eyni illərdə cermen bir xalq olan anqlo-sakslar böyük kütlə halında köç etdilər. İngilislər bu cermen irqlərinin davamını meydana gətirməkdədirlər. Şotlandlar, uelslilər və irlandiyalılar isə keltlərin davamıdır.

Britaniya İmperiyası bir vaxtlar dünyanın yeganə supergücü sayılırdı. Lakin ardıcıl dünya muharibələri və XX əsrin 2-ci yarısından imperiyada başlayan tənəzzül prosesi onun süqutuna gətirib çıxardı. Bununla belə, Britaniya müasir dünyanın əhəmiyyətli siyasi, mədəni, iqtisadi nüvə-hərbi gücü kimi qalmaqdadır.

Britaniya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yanında Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü, Böyük Yeddiyənin, həmçinin Britaniya Millətlər Birliyinin üzv dövləti və II Dünya müharibəsini keçmiş 8 qalib ölkələrdən biridir [19, s.167].

Dövlət quruluşu – parlamentli monarxiyadır. Ölkədə vahid konstitutsiya yoxdur. Parlament tərəfindən qəbul edilən qanunvericilik aktları və məhkəmə presedentləri konstitutsiya maddələri əhəmiyyətini daşıyır.

Dövlətin başçısı – Kral III Çarlzdır. Dövlətin qanunverici orqanı Lordlar və İcmalar palatalarından ibarət olan parlamentdir.

Demoqrafiya. 2023-cü ilin məlumatına görə Böyük Britaniyanın 69,2 mln. nəfər əhalisi var. Onun 49,2%-i kişi, 50,8%-i qadındır.

Ölkədə əhali sıxlığı yüksəkdir. Hər kv.km-ə 274,5 nəfər düşür.

Ölkənin milli tərkibində ingilislər 81,5%, şotlandlar 10%, irlandlar 4% xüsusi çəkiyə malikdir.

Əhalinin 17,3%-ni 0-15 yaşarası, 66,2%-ni 15-65 yaşarası, 16,5%-ni 65 və daha çox yaşarası olanlardır.

Şəhər əhalisinin çəkisi 89%-dir.

Britaniya əhalisinin 34 mln. nəfəri iqtisadi fəal əhalidir. İqtisadi fəal əhalinin 28%-i maddi istehsalının aparıcı sahəsi hesab edilən sənayedə, 2%-i kənd təsərrüfatında, 70%-i isə xidmət sferasında çalışmaqdadır.

Əhalinin orta ömür müddəti kişilər üçün 78 il, qadınlar üçün isə 82,3 ildir.

Ölkədə savadlılıq səviyyəsi 99%-dir.

Birləşmiş Krallıqda hakim din xristianlığın müxtəlif formalarıdır. Əhalinin 71,1%-i xristian, 4,4%-i müsəlman, 21%-i ateist və digər dinlərə etiqad edənlərdir.

İngilis dili dövlət dili olmaqla dünyada 500 mln. insan bu dildə ünsiyyət saxlayır.

İqtisadiyyat. XIX əsrin axırlarınadək Böyük Britaniya dünya təsərrüfatında ağalığ etmişdir. Bunun başlıca səbəbi Böyük Britaniyanın kapitalizmin vətəni, sənaye çevrilişinin

beşiyi olması, “dünyanın sənaye emalatxanasına” çevrilməsi ilə izah olunur.

Bununla yanaşı, olduqca iri müstəmləkələrə malik Böyük Britaniya, bu müstəmləkələrin istismar edilməsindən böyük gəlir götürürdü. Nəhayət, La-Manş və Pa-de-Kale boğazlarından keçən mühüm dəniz ticarət yollarında əlverişli coğrafi mövqeyi ölkəyə Yer kürəsinin bütün regionları ilə əlaqə yaratmağa imkan verirdi.

Böyük Britaniyanın iqtisadiyyatının sürətli inkişafına ölkə ərazisində müxtəlif faydalı qazıntı yataqlarının, xüsusilə dəmir filizi və daş kömür hövzələrinin bir-birinə yaxın yerləşməsi çox böyük təsir göstərmişdir. Belə amil metallurgiyanın güclü inkişafına şərait yaratmışdır. Metallurgiyanın inkişafı isə müstəmləkələrin ələ keçirilməsində və bu da Böyük Britaniyanın dünya okeanında hökmranlıq edilməsində mühüm rol oynayan güclü dəniz donanmasının yaradılmasına imkan vermişdir.

Keçmiş mövqeyini itirməsinə baxmayaraq Böyük Britaniya indi də dünyanın yüksək inkişaf etmiş sənayeyə malik başlıca ölkələrindən biridir. Böyük Britaniya İnkişaf Etmiş Ölkələr arasında kapital ixracatına görə yalnız ABŞ və Yaponiyadan geri qalır.

XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq neft hasilatının sürətlə artması onun iqtisadi strukturunun yenidən qurulmasına, iqtisadiyyatın inkişafına imkan yaratmışdır. Bununla yanaşı Böyük Britaniya, əvvəllər Britaniya imperiyasına daxil olan ölkələrin Birliyini yaratmış və ona rəhbərlik edir. Bu, keçmiş müstəmləkə ölkələri ilə əlaqələri tənzimləyən özünəməxsus iqtisadi birlik formasıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının mühüm sahələri aşağıdakılardır: sənaye, kənd təsərrüfatı və ÜDM-nin 75%-ni formalaşdıran xidmət sektorudur.

Böyük Britaniya **sənayesinin** strukturu digər basılıca İEO-i xatırladır. Mürəkkəb və çoxsahəli maşınqayırma mühüm rol oynayır. Elektrotexnika, elektronika, aviakosmik sənayenin, cihazqayırma və avtomobilqayırmanın inkişafına görə London, Birmingem-Koventri rayonları; dəzgahqayırma və avtomobilqayırmaya görə Birminhem; toxuculuq maşınqayırmasına görə Mançester; gəmiqayırmaya görə Qlazqo; idxal xammala əsaslanan metallurgiyanın inkişafına görə Şeffild, Kardiff və dəniz sahili şəhərlər fərqlənir.

Kimya sənayesi Şimal dənizinin dayazlıqlarından çıxarılan neft və təbii qaza əsaslanır.

Böyük Britaniyanın intensiv inkişaf etmiş **kənd təsərrüfatında** heyvandarlıq üstünlük təşkil edir. Ölkənin şimal və qərbində günəşli günlərin məhdudluğu taxıl bitkilərinin yetişdirilməsinə imkan vermir. Rütubətli okean iqlimində otlaq və çəmənliklər mal-qaranı yaşıl otla yaxşı təmin edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarına buğda, tərəvəz, balıq, dana, quzu və quş əti aiddir.

Böyük Britaniyanın kənd təsərrüfatı əhalinin ərzağa olan tələbatını tam təmin etmir.

Böyük Britaniya iqtisadiyyatının əsas aparıcı sahəsi **xidmət** sektorlarıdır (ÜDM-nin 75%-ni təşkil edir).

Böyük Britaniyada **nəqliyyat sistemi** yaxşı inkişaf etmişdir. Ölkədə yük (90%) və sərnişindaşımada (80%) **avtomobil** nəqliyyatının böyük rolu vardır. Britaniyada avtomobil

yollarının uzunluğu 400 min km-dir. Onun 3,5 min km-i avtomagistral yollar təşkil edir.

Ölkədə **dəmir yolunun** uzunluğu 17 min km-dir.

Böyük Britaniyada 471-ə yaxın **hava limanı** fəaliyyət göstərir və bunlar vasitəsilə dünyanın 100-dən çox ölkəsinin aviaşirkətləri arasında əlaqə mövcuddur.

Britaniyanın hər birisinin yük dövriyyəsi 1 mln. tondan çox olan 36 və hər birisinin illik dövriyyəsi 10 mln. tondan artıq olan 13 **dəniz limanı** fəaliyyət göstərir. London (66 mln. ton), Liverpol, Qlazqo, Sallom Vo (40 mln. ton), Milford-Xeyven (35 mln. ton), Sautqempton (32mln. ton), İmminqem (20 mln. ton), Tyurt-Tolbot (11 mln. ton), Redkar və digər limanların adlarını çəkə bilərik.

Ölkədə **daxili su** nəqliyyatının uzunluğu 5 min km-dir. Ölkədə 200-dən çox çay limanı fəaliyyət göstərir ki, əsası London çay limanıdır.

Böyük Britaniyada neft **boru** kəmərinin uzunluğu 4 min km, neft məhsulları boru kəmərinin uzunluğu 540 km, qaz boru kəmərinin uzunluğu 13 min km, sıxılmış neft qaz boru kəmərinin uzunluğu 101 km-dir.

Böyük Britaniya iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri **turizmdir**. Turizm sektoru ölkədə ÜDM-nin 9%-ni, iş yerlərinin isə 11%-ni təşkil edir.

Ölkədə əyalətlər üzrə turist axınları aşağıdakı kimi paylanır:

- ölkənin cənub-şərqi (London) – 52%;
- qərbi (İrlandiya) – 25%;
- Uels – 12%;
- Şimali Şotlandiya – 11%.

2020-2022-ci illərdə dünyanı bürüyən pandemiya səbəbindən ölkəni ziyarət edənlərin sayı azalmışdır. 2022-ci ildə Britaniyanı 11 mln. turist ziyarət etmişdir (2019-cu ildə isə 37 mln. turist gəlmiş və 28 mlrd. funt sterlinq xərcləmişdir).

Hesab edilir ki, 1690-cı ildə İngiltərə bankının və Kral birjasının yaradılması London **maliyyə** bazarının təşkilatı bazasının təməlini qoymuşdur. Merkantilist ticari-iqtisadi və maliyyə siyasəti, habelə XVIII əsrin sənaye inqilabı iki əsr ərzində Londonu dünyanın yeganə maliyyə mərkəzinə çevirmişdir. Bu status Britaniya İmperiyasının iqtisadi qüdrətinə və funt sterlinq dünya valyuta sisteminin əsasında duran əsas pul vahidi rolunu oynadığına görə, Britaniya qızıl standartına istinad etmişdir.

I və II Dünya müharibələri arasındakı dövrdə Nyu-York dünyada maliyyə bazarı kimi birinci yer tutan Londonun mövqelərini xeyli zəiflətsə də, o, öz aparıcı mövqeyini saxladı və 1960-cı illərdən beynəlxalq avrovalyuta bazarına çevrildi. Londonun mövqeyinin möhkəmlənməsi istiqamətində atılan növbəti addım 1987-ci ildə Beynəlxalq Fond Birjasının yaradılması nəticəsində qiymətli kağızlarla ticarət sahəsində cəlbədicə yerə çevrilməsi oldu. XXI əsrin əvvəlində də bu rol dəyişmədən yüksək səviyyədə qalır.

Xarici ticarət Böyük Britaniya iqtisadiyyatı üçün çox vacib sahələrdən biridir. Çünki ölkə beynəlxalq bazarlarda müstəsna mövqe tutur. Böyük Britaniya dünya bazarının məhsul, xidmət və kapital ixracının böyük bir hissəsini təşkil edir. Hazırda dünya məhsul ixracının 6,7%-ni, idxalının 4,2%-ni təşkil edir.

Böyük Britaniya Krallığı **Azərbaycan Respublikasının** müstəqilliyini 1991-ci ilin dekabr ayında tanımış və

Azərbaycanın Avropada Əməkdaşlıq və Təhlükəsizlik Konfransında (hazırda Təşkilat adlanır) iştirakını dəstəkləmişdir. 1993-cü ildə Britaniyanın Azərbaycanda, 1994-cü ildə isə Azərbaycanın Böyük Britaniyada səfirliyi açılmışdır.

2024-cü ildə Azərbaycan ilə ABŞ arasındakı ticarət dövriyyəsi barədə konkret məlumatlar mövcud deyil. Lakin, 2022-ci ildə bu göstərici təxminən 1 milyard dollar təşkil etmişdir. Bu dövrdə ixracın həcmi 778 milyon dollar, idxalın həcmi isə 222 milyon dollar olmuşdur.

2024-cü ildə ABŞ-ın Azərbaycanla ticarət əlaqələrinin artdığı ehtimal olunur. Bu artım, xüsusilə qeyri-neft məhsullarının ixracında müşahidə oluna bilər. Lakin, dəqiq rəqəmlər üçün Dövlət Gömrük Komitəsinin və ya digər müvafiq qurumların rəsmi hesabatlarına müraciət etmək lazımdır.

Ümumilikdə Böyük Britaniyanın xarici ticarətində Azərbaycanın payı 0,1%-dir. Öz növbəsində, Azərbaycandan Böyük Britaniyaya neft tədarükü bütün ixracın 81,3%-ni təşkil edir. Bundan əlavə elektrik generatorlarının tədarükü 27,4%, məişət texnikasının isə 4,3%-dir.

Azərbaycanın xarici ticarətində Böyük Britaniyanın payı 10,4%-dir. Böyük Britaniyadan Azərbaycana əsas ixrac məhsulları texnologiya, mühəndis və neft-kimya avadanlığı, eləcə də tekstil məhsullarıdır.

Beləliklə, bunu qeyd etmək olar ki, Böyük Britaniya öz iqtisadi gücünə görə dünya siyasəti və iqtisadiyyatında söz sahiblərindən biridir. Müasir dövrün beynəlxalq

münasibətlərində Britaniyanın özünəməxsus yeri və üstün mövqeyi vardır.

2.2. Böyük Britaniyanın müasir iqtisadi model və strukturu

Böyük Britaniya iqtisadiyyatı müasir dövrdə əsasən xidmət sektorunun üstünlüyü ilə xarakterizə olunur. Ümumi daxili məhsulun böyük hissəsini xidmət sektoru təşkil edir ki, bu da ölkənin beynəlxalq maliyyə, sığorta, hüquq və digər peşəkar xidmət sahələrində dünya liderliyini göstərir. Xüsusilə London şəhəri dünyanın aparıcı maliyyə mərkəzlərindən biri kimi tanınır və burada çoxsaylı beynəlxalq banklar, investisiya fondları və sığorta şirkətləri yerləşir.

İstehsalat sektoru isə Böyük Britaniya iqtisadiyyatında xidmət sektorundan sonra ikinci yerdə durur. Bu sahədə əsas diqqət yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalına və sənaye innovasiyalarına yönəldilmişdir. Avtomobil sənayesi, kimya sənayesi, aviasiya və müdafiə sənayesi ölkənin mühüm sənaye sahələridir.

Əmək bazarında isə xidmət sektorunda çalışanların sayı istehsalat sahəsinə nisbətən xeyli çoxdur. Bununla yanaşı, ölkə əmək məhsuldarlığı göstəricilərinə görə dünya səviyyəsində rəqabət qabiliyyətinə malikdir. Təhsil səviyyəsinin yüksəklikliyi və peşəkar bacarıqların inkişafı əmək qüvvəsinin keyfiyyətini artırır.

Böyük Britaniyanın bu günkü iqtisadi modeli qarışıq iqtisadiyyat (mixed economy) prinsiplərinə əsaslanır. Yəni burada həm dövlət müdaxiləsi, həm də sərbəst bazar elementləri mövcuddur:

- **Özəlləşdirmə və dövlətin rolu:** Tetçer dövründə həyata keçirilən özəlləşdirmə siyasəti nəticəsində nəqliyyat, enerji, rabitə kimi sahələrdə dövlət mülkiyyəti xeyli azaldı. Lakin sosial təminat, təhsil və səhiyyə sahələrində dövlət hələ də əsas oyunçudur.

- **Vergi siyasəti:** Böyük Britaniyada proqressiv vergi sistemi mövcuddur. Gəlir vergisi və əlavə dəyər vergisi (ƏDV) əsas gəlir mənbələrindəndir. Hökumət həmçinin sosial təminatı dəstəkləmək üçün müxtəlif vergi güzəştləri tətbiq edir.

- **İqtisadi siyasət:** Mərkəzi Bank (Bank of England) monetar siyasətin həyata keçirilməsində müstəqildir və inflyasiyanın idarə olunması üçün faiz dərəcələrini tənzimləyir. Eyni zamanda fiskal siyasət vasitəsilə dövlət borcunun idarə olunmasına çalışılır.

Böyük Britaniya, xüsusən də London ənənəvi olaraq global maliyyə mərkəzi olmuşdur. 1980-ci və 1990-cı illərdə yenidən strukturlaşdırma və tənzimləmə sektorunu transformasiya etdi [9, s. 493].

Maliyyə institutları arasında uzun müddətdir mövcud olan bəzi fərqlər daha az aydın olmuşdur. Məsələn, ev kreditləri əvvəllər tikinti cəmiyyətlərinin məsuliyyəti idi. Lakin getdikcə banklar və sığorta şirkətləri bu kreditləşmə sahəsinə daxil olurlar. İki əlaqəli inkişaf baş verdi: tikinti cəmiyyətinin filiallarının şəxsi kassa aparatları olan virtual banklara çevrilməsi və hər üç növ qurumun əmlak xidmətlərinə şaxələndirilməsi. Tikinti cəmiyyətləri həmçinin investisiya xidmətləri, sığorta, qəyyumluq, icra və torpaq xidmətlərində məhdud dərəcədə iştirak edirlər.

XX əsrin sonunda maliyyə xidmətləri sənayesində bir milyondan çox insan işləyirdi və ÜDM-in təxminən on ikidə birini təşkil edirdi. Maliyyə xidmətləri bəzi orta ölçülü şəhərlərdə, xüsusən də Lids və Edinburqda sürətlə inkişaf etsə də, London sənayedə üstünlük təşkil etməyə davam etdi və beynəlxalq maliyyə əməliyyatları üçün bir mərkəz kimi ölçüsü və nüfuzu artdı. Xarici valyuta və qiymətli kağızların ticarəti kimi kapital axını artdı. Nəticə etibarı ilə Londonda uzun müddətdir ki, dünyanın hər hansı digər şəhəri ilə müqayisədə daha çox xarici bank var. Baxmayaraq ki, Böyük Britaniya Aİ-dən çıxdıqdan sonra bu fərqi davam edib-etməyəcəyini görmək hələ də qalır. Artan rəqabət və texnoloji inkişaf dəyişiklikləri sürətləndirdi.

Beynəlxalq Fond Birjası yenidən təşkil edilərək, investorların səhm və səhmlərin alqı-satqısı ilə bağlı sifarişlərini yerinə yetirən brokerlərin və bu qiymətli kağızlarda bazarları “yaradan” spekulyatorların tarixi iki səviyyəli strukturunu ləğv etdi. Nəticədə yeni şirkətlər Britaniya və xarici bankları keçmiş broker və möhtəkirlərlə əlaqələndirirlər. Bu yeni maliyyə institutları 1986-cı il Maliyyə Xidmətləri Aktı, 1987-ci il Tikinti Cəmiyyətləri Aktı və 1987-ci il Bank Aktı ilə tənzimlənir.

1997-ci ildə hökumət maliyyə xidmətləri sənayesini tənzimləmək üçün Maliyyə Xidmətləri Orqanını (FSA) yaratdı; bəziləri özünü tənzimləyən bir sıra ayrıca nəzarət orqanlarını əvəz etdi. Digər vəzifələrlə yanaşı, FSA İngiltərə Bankından Böyük Britaniya kommersiya banklarına nəzarəti öz üzərinə götürdü.

FSA 2008-ci ildə başlayan və bir sıra tanınmış Böyük Britaniya banklarının xilas edilməsinə səbəb olan maliyyə böhranına reaksiyasına görə geniş şəkildə tənqid olundu. Nəticədə, 2012-ci il Maliyyə Xidmətləri Aktı FSA-nı ləğv etdi və 'üçtərəfli' maliyyə tənzimləmə sistemi (FSA, İngiltərə Bankı və Xəzinədarlıq) 2013-cü ildə üç yeni orqan, Maliyyə Davranışı Təşkilatı ilə əvəz olundu [1, s. 294]. Maliyyə xidmətləri firmalarını tənzimləmək və istehlakçıları qorumaq vəzifəsi daşıyan FCA, Maliyyə Siyasəti Komitəsi (FPC) və Prudensial Tənzimləmə Təşkilatı (PRA) - sonuncu ikisi İngiltərə Bankına daxil edilmiş və banklara nəzarət və tənzimləmə geri qaytarılmışdır.

İngiltərə Bankı İngiltərə və Uelsdə əskinas buraxmaq üçün müstəsna hüququnu özündə saxlayır (Şotlandiya və Şimali İrlandiyada bankların öz ərazilərində bunu etmək üçün məhdud hüquqları var). 1997-ci ildə İngiltərə Bankına faiz dərəcələrinin ümumi strukturuna təsir edən repo və ya etalon dərəcəsinə təyin etmək səlahiyyəti verildi. Bankın hökumətdən verdiyi daimi göstəriş faiz dərəcəsinə illik 2,5 faiz inflyasiya hədəfinə uyğun təyin etməkdir. Bank həmçinin valyuta bazarlarına fəal şəkildə müdaxilə edir və hökumətin bankiri kimi çıxış edir. Funt sterlinq əsas beynəlxalq valyutadır. Sığorta şirkətləri, pensiya fondları, investisiya trestləri və vahid trestlər daxil olmaqla müxtəlif qurumlar fərdi əmanətləri investisiyaya yönəldirlər. Maliyyə evləri yaşayış ipotekasının, eləcə də korporativ kreditlərin və lizinqlərin əsas təminatçılarıdır.

Pul bazarı fəaliyyətlərinə veksellərin ticarəti, depozit sertifikatları, qısamüddətli depozitlər və getdikcə daha çox sterlinq kommersiya kağızı daxildir. Digər bazarlara

avrovalyuta, avrobondlar, xarici valyuta, maliyyə fyuçersləri, qızıl, dəniz brokerləri, yük fyuçersləri, kənd təsərrüfatı və digər əmtəə fyuçersləri ilə məşğul olmaq daxildir.

Görünməz ticarətin payı (maliyyə xidmətlərindən daxilolmalar və ödənişlər, faizlər, mənfəət və dividendlər, Böyük Britaniya və digər ölkələr arasında köçürmələr) 1960-cı illərdən başlayaraq ölkənin ümumi xaricdəki mənfəətinin təxminən üçdə birindən yarısına qədər artmışdır [5, s. 206]. Xidmət əməliyyatları bu sahədə sürətlə artıb və maliyyə xidmətləri ən sürətlə artıb.

2.3. Böyük Britaniyanın elmi-texnoloji inkişaf və innovasiya potensialı

Böyük Britaniya iqtisadi inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri də elmi-texnoloji tərəqqidir. Ölkə yüksək səviyyəli universitetləri, tədqiqat mərkəzləri və innovasiya infrastrukturunu ilə seçilir. Cambridge və Oxford kimi dünya şöhrətli universitetlər, texnologiya və biotexnologiya sahəsində aparıcı elmi araşdırmaların mərkəzləridir.

Süni intellekt, yaşıl enerji və biotexnologiya Böyük Britaniyanın innovasiya strategiyasının əsas istiqamətləridir. Ölkə həm dövlət, həm də özəl sektor tərəfindən bu sahələrə böyük investisiyalar yatırır. Bu, həm yerli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır, həm də beynəlxalq arenada mövqeyini gücləndirir.

Startup ekosistemi Böyük Britaniyada sürətlə inkişaf edir. London, Cambridge və digər böyük şəhərlərdə innovativ şirkətlər yaranır və global bazara çıxış üçün əlverişli şərait

formalaşır. Hökumətin dəstək proqramları bu prosesə əlavə təkan verir.

Ölkənin innovasiya siyasəti və onun həyata keçirilməsinin təkmil mexanizmləri təkcə böhrandan çıxmaq üçün deyil, həm də beynəlxalq aləmdə sıçrayış əldə etmək üçün ən perspektivli üsullardan biridir. Biliklərdən, qabaqcıl texnologiyalardan və yüksək ixtisaslı kadrlardan istifadə Böyük Britaniya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, milli elmin və iqtisadiyyatın, o cümlədən orta və kiçik müəssisələrin inkişafı yolu ilə inkişafının sabitliyini təmin etməyə imkan verir ki, bu da ölkənin imicinə, investisiya cəlbediciliyinə və rəqabət qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Müəyyən bir ölkənin dövlət innovasiya siyasəti, bir qayda olaraq, konkret modelin “saf” ifadəsi deyil, müxtəlif istiqamətli tədbirlər məcmusudur. Beləliklə, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş demək olar ki, bütün ölkələrdə innovasiya siyasəti ümumi iqtisadi strategiyanın prioritet sahəsidir və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması makroiqtisadi, hüquqi və təşkilati xarakterli müxtəlif tədbirlərin kompleks şəkildə tətbiqi yolu ilə həyata keçirilir.

Böyük Britaniya elmi inkişafı kommersiyalaşdırmaq kimi strateji məqsədi ilə həmişə akademik elm və ixtiraların ön sıralarında olmuşdur. Ölkənin innovasiya sisteminin tərkib hissəsinə çevrilmiş universitetlərdə fundamental tədqiqatlara böyük diqqət yetirilmişdir. Hökumət innovasiyalar üçün əlverişli mühitin yaradılmasında katalizator kimi həmişə mühüm rol oynayıb.

1990-cı illərin ortalarından etibarən hökumət bilik iqtisadiyyatına xüsusi diqqət yetirir, innovasiyaların

əhəmiyyətini vurğulayan və ölkənin global miqyasda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün hökumətin innovasiyalara və biliklərin transferinə nə üçün böyük sərmayə qoyması lazım olduğunu izah edən bir sıra Ağ Sənədlər dərc edir [7, s.189].

Bu sənədlərdə qabaqcıl istehsal, dizayn və istehsalla bağlı digər yüksək peşəkarlıq sahələri - nanotexnologiya, biotexnologiya, elektrik nəqliyyat vasitələri, yaşıl texnologiyalar, tibb və səhiyyə, yeni materiallar kimi milli əhəmiyyətli bir sıra sektorlar öz əksini tapıb.

Britaniya innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri və strategiyaları 2000-ci illərin əvvəllərinə qədər Böyük Britaniyada innovasiyaları stimullaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün məqsədyönlü mərkəzləşdirilmiş siyasət mövcud deyildi. 2003-cü ildə Böyük Britaniyanın Ticarət və Sənaye Departamenti hökumətin texnoloji inkişaf strategiyasını dərc etdi və 2004-cü ildə yeni texnologiyaların yaradılmasına sərmayə yatırmaq, onların inkişafı və kommersiyalaşdırılmasına dəstək vermək üçün Texnologiya Strategiya Şurası yaradıldı. Böyük Britaniyanın uzunmüddətli inkişafı üçün nisbətən əhatəli innovasiya strategiyası yalnız 2008-ci ildə tərtib edilmişdir.

Keçmişdə innovasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi adətən fundamental tədqiqatlara sərmayə kimi görünürdü, nəticələri daha sonra sənayedə kommersiyalaşdırılırdı. Bu yanaşma siyasi təşəbbüslərlə də dəstəklənirdi. Reallıqda, bəzi iqtisadçıların qeyd etdiyi kimi, innovasiya prosesi çoxlu müxtəlif komponentlərə malikdir və onun tərəqqisi tək-cə təkliflə deyil, həm də tələblə müəyyən edilir. Əsas elmi kəşflər uzunmüddətli innovasiya prosesi üçün vacibdir, lakin

laboratoriyadan bazara gedən yol uzun, mürəkkəb və qeyri-müəyyəndir. 2008-ci ildə nəşr olunan İnnovasiya Nation proqramı təşkilatların universitetlər, digər şirkətlər və təchizatçılarla əməkdaşlıq etdiyi və ya onların toplanmış təcrübəsindən faydalandığı açıq innovasiya modelinin vacibliyini qeyd etdi. İstehlakçılar həm müstəqil, həm də bizneslərlə birgə və ya ictimai xidmətlərin birgə istehsalçıları kimi innovasiya agentləri olurlar.

Bu modelin tətbiqi ilə əlaqədar hazırda Böyük Britaniyanın dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri bunlardır: elm və innovasiyanın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin optimallaşdırılması, fundamental tədqiqatların inkişafı, o cümlədən innovasiya sahəsinə xarici kapitalın cəlb edilməsi ilə özəl sektorun innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Böyük Britaniyada iqtisadi inkişaf üçün strateji planlar 15-20 il müddətinə tərtib edilir və həyatın bütün sahələrində qərarların qəbulu üçün əlaqələndirilmiş, birləşdirici və integrasiya mexanizmini təmsil edir [4, s. 311].

Uzunmüddətli və ortamüddətli prioritetlər müəyyən edilərkən strateji plan və proqramlarda hər bir konkret regionun güclü və zəif tərəfləri, risk və təhlükələr, xarici amillər nəzərə alınır və onların həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər sistemləri, büdcədən kənar vəsaitlərin cəlb edilməsi mexanizmləri və resursların bölüşdürülməsi prinsipləri əvvəlcədən müəyyən edilir. Strateji planlar hərtərəfli aralıq və yekun nəticələrin müəyyən edilməsi ilə addım-addım inkişaf sayəsində sabitliyin əsası olmaqla yanaşı, həm də maliyyələşdirmə üçün əsasdır. Onlar həmçinin dövlət orqanlarının, dövlət qurumlarının,

ictimai təşkilatların və özəl sektorun cəlb olunduğu strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Böyük Britaniyanın strateji planlaşdırma sistemi hazırda Avropa İttifaqının proqramlaşdırma sistemi ilə, 2007-2013-cü illər üçün Avropa strateji inkişaf proqramı ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır [6, s. 178]. Ümumi strateji prinsiplər üç əsas prioritet əsasında uzunmüddətli struktur investisiya proqramlarının formalaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- Aİ-yə üzv dövlətlərin, regionların və şəhərlərin cəlbediciliyinin artırılması, onların biznes üçün əlçatanlığının artırılması;

- göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə zəmanət;

- ekoloji potensialın qorunması.

İnnovasiya siyasəti, artıq qeyd edildiyi kimi, Britaniya hökumətinin strateji planlaşdırma proqramlarının mərkəzi komponentlərindən biridir və tənəzzülə qarşı mübarizənin əsas yolu hesab olunur. Onun əsas məqsədləri elmi nailiyyətlərin istehsalatda və həyatın digər sahələrində tətbiqi, bilik tutumlu və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində iş yerləri yaratmaq, beynəlxalq ticarəti genişləndirmək və istedadlıları elmə, dizayn və təhsilə cəlb etməkdir.

İnnovasiyaların, sahibkarlığın stimullaşdırılması, bilik iqtisadiyyatının artımı, tədqiqat və yeni avadanlıq, informasiya şəbəkələri və kommunikasiya texnologiyaları daha keyfiyyətli iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir, məşğulluğun artımını, işçilərin və şirkətlərin sürətlə dəyişən şəraitə uyğunlaşmasını təmin edir, insan kapitalına investisiyaları artırır.

Bu sahədə ən səmərəli olanı universitetlərin bazasında yaradılan elm və texnologiyalar parklarıdır (məsələn, Kembric,

Aston və s.), “texnoloji dəhlizlər”, “texnoloji klasterlər” və s. Onların köməyi ilə yeni elm tutumlu müəssisələrin yaranması və böyüməsi üçün əlverişli mühit yaradılır, investisiyalar cəlb olunur.

Böyük Britaniya hökuməti biznesin inkişafı üçün cəlbedici mühit və mexanizmlər yaratmaqla, Dünya Bankının fikrincə, OECD ölkələri arasında sahibkarlıq üçün ən aşağı maneələri təmin etmişdir. Böyük Britaniya 2007-ci ildə biznesin aparılmasına görə dünyanın ilk on ölkəsi (181 ölkə arasında altıncı yer) sırasında yer almışdır ki, bu da ölkədə əlavə 4,7 milyon yeni müəssisənin yaradılmasına imkan vermişdir. Hazırda Böyük Britaniyada KOM-lar ümumi biznes həcmnin 99%-ni təşkil edir, ölkədə ticarət dövriyyəsinin 52%-ni və məşğulluğun 60%-ni təmin edir.

Böyük Britaniya bu yaxınlarda xaricdə yaxşı ideyalar axtarmaq üçün elm attaşələri şəbəkəsini iki dəfə artırdı. Bununla belə, 2010-cu il ümumi seçkilərindən sonra hakimiyyətə gələn Mühafizəkar-Liberal koalisiyasının yeni siyasətinə əsasən, ölkə pula qənaət etmək üçün dövlət xərclərinin strukturuna və həcminə, o cümlədən innovasiya siyasətinin dəstəklənməsinə ciddi şəkildə yenidən baxmalıdır [3, s. 189]. Hökumət innovasiya prosesində mühüm rol oynayan səhiyyə, biznes, təhsil və s. sahələrdə xidmət göstərən bir sıra dövlət komitələrini artıq ləğv edib.

Biznes, İnnovasiya və Bacarıqlar Departamentinin Elm və İnnovasiyaların Təhlili Direktorunun müavini K.Smitin sözlərinə görə, Böyük Britaniyanın son büdcəsində elmə ayrılan xərclərin payı təxminən 15% azalıb. Elmi ictimaiyyət bunun öhdəsindən necə gələcəyinə qərar verməli olacaq.

Amma idarənin üzərində işləməkdə davam etdiyi bir sıra prioritet layihələr də var. Məsələn, bir sıra innovasiya texnologiyaları mərkəzlərinin tikintisi davam etdiriləcək, birincisi qabaqcıl istehsal texnologiyaları üzərində işləyəcək. Hökumət fundamental tədqiqatları dəstəkləməkdə böyük rolu saxladı və statistika göstərir ki, burada işlər həqiqətən də yaxşı gedir. Böyük Britaniyanın cəmi 60 milyon əhalisi olmasına baxmayaraq, ölkə elmi nəşrlərin sayına görə ABŞ-dan sonra ikinci yerdədir.

İnnovasiyanın inkişafına həm də biznes mühitində etimad və qarşılıqlı yardım səviyyəsinin çox yüksək olması da təsir göstərir. Böyük Britaniyada vençur kapitalının ölçüsü, Amerika standartlarına görə olduqca təvazökar olsa da, hələ də digər Avropa ölkələrindən xeyli böyükdür. Bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Britaniya innovasiya sisteminin əsas problemi tədqiqat nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasıdır. Britaniya alimləri və mühəndisləri yeni patentlərin işlənilib hazırlanmasında uğur qazanıblar, lakin belə bir fikir var ki, Böyük Britaniyanın özündə bütün bu nailiyyətlərdən lazımi səviyyədə istifadə olunmayıb.

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində elmə və sənayeyə xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Elm və innovasiya fəaliyyətinə dövlət və özəl investisiyalar informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yayılması yolu ilə uzunmüddətli iqtisadi artıma nail olmaq və həyat keyfiyyətini yüksəltmək üçün mühüm vasitə hesab olunurdu. İnnovasiya strategiyasındakı əsas öhdəliklərə bizneslə əməkdaşlıqda peşəkar hazırlığı təşviq etmək üçün yeni fondun yaradılması və departamentlər tərəfindən innovasiya yönümlü dövlət

satınalmaları planlarının hazırlanması daxildir. Bundan əlavə, biznes və elmi-tədqiqat təşkilatları arasında əlaqələrin qurulması üçün vauçerlər şəklində regional təşəbbüslərin inkişafına, dövlət sektorunda innovasiyalar üçün yeni şəbəkələrin və laboratoriyaların yaradılmasına, innovasiya proseslərinin ölçülməsi və təhlili üçün universitet sektorunda İnnovasiya Araşdırma Mərkəzinin yaradılmasına böyük diqqət yetirilmişdir.

Böyük Britaniya İnnovasiya Strategiyası innovasiya prosesinin müxtəlif aspektlərini təqdim edən bir sıra bölmələri ehtiva edir:

- innovasiyaya tələb;
- biznes sektorunda innovasiyalara dəstək;
- yeniliyin tədqiqat bazası ilə əlaqələndirilməsi;
- beynəlxalq innovasiya;
- innovasiya ilə bağlı peşə təhsili və təlimi;
- dövlət sektorunda innovasiyalar;
- regional yenilik.

Beləliklə, elmi-texnoloji inkişaf Böyük Britaniyanın dünya iqtisadiyyatında gələcəkdə də önəmli oyunçu olmasına zəmin yar.

2.4. Böyük Britaniyaya Brexitin iqtisadi təsirləri

2020-ci ildə Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqından çıxması, yəni Brexit, ölkənin iqtisadiyyatında və beynəlxalq əlaqələrində mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Bu qərar ölkənin iqtisadi müstəqilliyini artırmaq məqsədi ilə qəbul edilərkən, bir sıra qısa və uzunmüddətli iqtisadi təsirləri də özü ilə gətirdi.

Brexitdən sonra Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı arasında ticarət və investisiya münasibətlərində yeni tənzimləmələr tətbiq olundu. Bunlar bəzi hallarda ticarət prosedurlarının mürəkkəbləşməsinə, gömrük rüsumlarının və sərhəd yoxlamalarının artmasına səbəb oldu. Bu isə ixracatçı və idxalçılar üçün əlavə xərc və gecikmələrə gətirib çıxardı.

Digər tərəfdən, Brexit Böyük Britaniyanın öz ticarət siyasətini daha sərbəst və çevik şəkildə idarə etməsinə imkan yaradı. Ölkə Asiya, Afrika və Amerika qitələrində yeni ticarət müqavilələri imzalayaraq bazarlarını genişləndirməyə çalışır. Brexitdən sonrakı dövrdə iqtisadi strategiyaların yenilənməsi və innovasiyaların təşviqi Böyük Britaniyanın qlobal rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədi daşıyır.

Lakin, bəzi sahələrdə, xüsusilə maliyyə xidmətləri sektorunda, Brexitin mənfi təsirləri müşahidə olunmuşdur. London maliyyə bazarının bəzi hissələri digər Avropa şəhərlərinə köçürülmüş, əmək qüvvəsinin hərəkətililiyi məhdudlaşmışdır. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün hökumət müxtəlif proqramlar və təşviqedicilik tədbirlər həyata keçirir.

Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqından çıxması ilə bağlı referendum 23 iyun 2016-cı ildə keçirilsə də, Böyük Britaniyanın Aİ ilə gələcək münasibətlərinə dair baxışlar qeyri-müəyyən olaraq qalır. 2015-ci ildə Aİ Böyük Britaniyanın məhsul və xidmətlərin ixracının 43,7%-ni (223 milyard funt-sterling) və idxalının 53,1%-ni (291 milyard funt-sterling) təşkil edib [8, s. 840].

Aİ Böyük Britaniyanın yeganə və ən mühüm ticarət tərəfdaşıdır. Böyük Britaniyanın xarici ticarətinin yalnız

dördü biri ABŞ və Almaniyaya gedir. Böyük Britaniyanın on ən böyük ixrac bazarından yeddisi Aİ daxilində yerləşir. Bu faktlar Brexitdən sonra Böyük Britaniyanın Aİ ilə ticarət əlaqələrinin əhəmiyyətini vurğulayır.

Britaniya ekspert icması ölkənin Aİ-dən çıxması üçün iqtisadiyyat üçün müxtəlif nəticələrə malik iki variantı nəzərdən keçirir.

1. Sərt Brexit Böyük Britaniyanın Aİ-nin vahid bazarını tərk etməsi və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) qaydalarına uyğun ticarət etməsi deməkdir. ÜTT qaydalarına əsasən, hər bir üzv dövlət bir-birinə bazara çıxış imkanı (tariflər də daxil olmaqla) hər hansı üçüncü ölkəyə verdiyi kimi əlverişli təmin etməyə borcludur.

2. Yumşaq Brexit vahid bazarda qalmağa imkan verəcək (Norveç kimi). Avropa İqtisadi Zonasının (EEA) üzvü olan Norveç Aİ ilə azad ticarət sazişinə malikdir. Bununla belə, Norveçin vahid bazarı tənzimləyən qanun və qaydaların hazırlanmasında iştirak etmək hüququ yoxdur, baxmayaraq ki, o, bütün yeni qaydaları qəbul etməli və Aİ-nin fəaliyyətlərində iştirak hüququ üçün illik rüsum ödəməlidir.

Böyük Britaniya Norveçin yolu ilə getsə, onun bütün bankları və maliyyə institutları “qarşılıqlı tanınma” alacaq. Bununla belə, Norveç variantında ərzaq məhsullarının azad ticarəti, kənd təsərrüfatı müəssisələri üçün subsidiyalar, regional siyasətdə iştirak və ya Aİ-nin ticarət siyasətinin Aİ üzvü olmayan ölkələrə tətbiqi nəzərdə tutulmur.

Vahid Avropa bazarında iştirakın digər alternativ forması vahid Avropa bazarında məhdud iştirakını nəzərdə tutan azad ticarət sazişidir (STA). Belə iştirakın tipik nümunəsi Aİ ilə

ikiterəfli sazişə malik olan, Aİ bazarına yalnız konkret xidmətlər seqmentində çıxışı nəzərdə tutan İsveçrənin təcrübəsidir. İsveçrə bu hüquqa görə rüsum ödəyir, lakin Norveçdən daha kiçik məbləğdir ki, bu da onun vahid Avropa bazarına çıxış imkanlarının daha məhdud olduğunu göstərir.

Hesablamalara görə, 2024-cü ildə iqtisadi artım referendumdan əvvəlki dövrlə müqayisədə 1,2% aşağı olub. Eyni zamanda, iqtisadi artımın azalma tempinin zamanla artacağı ehtimalı var. 2024-cü ildə iqtisadi artımın sürətlənməsi gələcəkdə işgüzar aktivliyin daha da azalmasına zəmanət vermir. RBC Capital Markets analitik agentliyinin hesablamalarına görə, 2023-cü ilin sonunda Brexit referendumundan sonra ev təsərrüfatlarının istehlakı və investisiyalarının azalması nəticəsində Böyük Britaniyanın milli gəlirində 1 faiz bəndi azalma müşahidə olunub.

Bundan əlavə, İngiltərə Bankının əsas faiz dərəcəsini azaltmaq qərarı milli gəlirin 1,5 faiz bəndi həcmində itkisinin qarşısını almağa imkan verdi. Böyük tənəzzüldən sonra Böyük Britaniya iqtisadiyyatı ümumilikdə avro zonasını üstələyib. Lakin 2023-cü ilin əvvəlindən vəziyyət dəyişdi və avro zonası Böyük Britaniyanı geridə qoydu. Bu, Brexit-in ölkənin iqtisadi inkişafını yavaşlatdığının təkzibolunmaz sübutudur, F.Papadia iddia edir. Və referendum ÜDM dinamikasına dərhal təsir etməsə də, 13% ucuzlaşan funt sterlinq məzənnəsinə dərhal təsir etdi və bu, xarici ticarət balansına təsir etdi. Nəticədə xarici ticarətdə itkilər 1973-1974-cü illərdə neft böhranının vurduğu itkilərin yarısını ötmüşdür.

Böyük Britaniya hökumətinin iqtisadiyyatı gücləndirmək üçün həyata keçirdiyi bir sıra tədbirlərə baxmayaraq, hələ də

iqtisadi fəallığın zəifləməsi əlamətləri var ki, bu da İngiltərə Bankının 2024-cü ildə əsas faiz dərəcəsini artırmasının nəticəsidir.

Hesablamalar göstərir ki, 2011-ci ildən sonra Böyük Britaniyada inflyasiya avro zonasına nisbətən daha yüksək olub və bu tendensiya iqtisadi artımın yüksək templəri nəticəsində son dövrlərə qədər xarakterik olub [2, s. 122].

Böyük Britaniya iqtisadiyyatı həm yüksək inflyasiya, həm də daha sürətli böyümə ilə xarakterizə olunan daha əlverişli şəraitdə inkişaf etmişdir. Bu üstünlük Brexit referendumundan sonra itirildi - inflyasiya yüksək olaraq qalmaqda davam edir və iqtisadi artım avro zonası ölkələri ilə müqayisədə aşağıdır.

Benzinin bahalaşması inflyasiyanı da stimullaşdırıb və nəticədə 2024-cü ildə illik istehlak qiymətləri indeksi illik müqayisədə 2,5% artıb. Bir çox ekspertlərin fikrincə, Böyük Britaniya funt sterlinqin daha da zəifləyəcəyini gözləyir ki, bu da daha bahalı idxala gətirib çıxaracaq.

2024-cü ildə Mühafizəkarlar Partiyasının Böyük Britaniya xərclərini 20 milyard funt sterlinq artırmaq öhdəliyini yerinə yetirməyə kömək edən 18 ildə ən böyük büdcə profisitini gördü.

Sənaye və regional proqnozlara görə, Brexit-dən ən çox kimya, qida və içki, avtomobil və pərakəndə satış sektorları təsirlənəcək. 2024-cü ildə Böyük Britaniyanın aparıcı sənayesi, xidmətlər gözlənilmədən yavaşladı. İstehsal sənayesində də maliyyə böhranından çıxmasını dayandıraraq, istehsalın azalması müşahidə edildi. Nəticədə, ölkənin emal sənayesi istehsalı Fransadan geri qalaraq, dünyada doqquzuncu yerə düşüb. İqtisadi vəziyyətin pisləşməsindən ən çox depressiyaya

düşən regionlar - şimal-şərq və şimal-qərb, eləcə də sakinlərin ən çoxunun Aİ-dən çıxmağa səs verdiyi Qərbi Midlendlər olub. Clifford Chance konsaltinq və hüquq firmasının Aİ-dən çıxmasının Böyük Britaniya iqtisadiyyatına vurduğu zərərin qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş araşdırması ölkənin sərt Brexit yolu ilə gedəcəyini göstərir. Bu halda Britaniya ixracının illik həcmi 27 milyard funt-sterlinq təşkil edəcək, yəni ümumi əlavə dəyərin 1,5%-i olacaq ki, bu da referendumdan əvvəlki müvafiq rəqəmdən 0,4 faiz bəndi aşağıdır.

Partington qeyd edir ki, Britaniya iqtisadiyyatı davamlı əmək haqqı artımını təmin edə bilmir, çünki artan Brexit riski (sərt ssenari altında) ev təsərrüfatlarının maliyyəsinə təzyiqi artırır. Ölkədə əmək haqqının artım tempi 2024-cü ildə ən aşağı səviyyəyə düşüb, baxmayaraq ki, işsizlik səviyyəsi 43 il əvvəl görülən minimum səviyyəyə düşüb. Eyni zamanda, müqaviləsiz Brexit şanslarının artması fonunda funt sterlinqin zəifləməsi inflyasiyanın sürətlənməsi riskini artırır ki, bu da əhalinin rifahına mənfi təsir göstərir.

Referendumun təsirini qiymətləndirən ekspertlər qeyd edirlər ki, işsizlik 1974-75-ci illərdən bəri ən aşağı həddə çatıb və bu, işçilərin maaşlarının artırılması üçün etiraza təkan verməlidir. Bununla belə, 2024-cü ildə ümumi əmək haqqı artımı (illiklə müqayisədə) 2,5%-dən 2,3%-ə düşüb. Bu, vakant iş yerlərinin sayının 829 minə çatmasına, Böyük Britaniyada işləyən Aİ vətəndaşlarının sayının isə 86 min nəfər azalmasına baxmayaraq. Bəzi hökumət rəsmiləri Böyük Britaniyanın Aİ-dən çıxmasının nəticələri ilə bağlı bədbin proqnozların etibarlılığını şübhə altına alır və hesab edir ki, belə uzun

müddət ərzində aparılan hesablamaların doğru olması ehtimalı azdır.

“The Economist”-in ekspertləri qeyd edirlər ki, bu ədalətli məqamdır, lakin dəyişikliklər nəticələri yaxşı deyil, daha da pisləşdirə bilər. Bundan əlavə, təhlil aşağı məhsuldarlıq artımının zərbə təsirini nəzərə almır və həmçinin gələcəkdə Böyük Britaniyanın Aİ-nin bütün azad ticarət müqavilələrini kopyalayacağını güman edir, bu da asan olmaya bilər.

Hazırda Britaniya hakimiyyəti Brüssellə Brexit-in Böyük Britaniya üçün iqtisadi və sosial nəticələrini “yumşaldacaq” müvafiq razılaşmalar əldə etmədən ictimaiyyəti Avropa İttifaqından çıxmağa hazırlayır.

2.5. Böyük Britaniya iqtisadiyyatının beynəlxalq mövqeyi

Böyük Britaniya beynəlxalq ticarətdə fəal iştirak edən əsas ölkələrdən biridir. Onun ticarət tərəfdaşları arasında ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Çin və Hindistan mühüm yer tutur. Bu ölkələrlə ticarət əlaqələri Böyük Britaniyanın ixrac və idxal siyasətində əsas istiqamətləri müəyyən edir.

Böyük Britaniyanın ixrac etdiyi məhsullar əsasən yüksək texnologiyalı məhsullar, maliyyə və peşəkar xidmətlər, həmçinin kimya və farmasevtika məhsullarıdır. İdxal etdiyi mallar isə enerji resursları, maşınqayırma məhsulları və xammal kateqoriyasına aid olan məhsullardır. Ticarət balansının dinamikası ölkənin iqtisadi siyasətinə və beynəlxalq bazarlardakı dəyişikliklərə bağlı olaraq dəyişir.

Bundan əlavə, Böyük Britaniya həm xarici investisiyaların qəbulunda, həm də xaricə sərmayə qoyuluşunda aktiv rol

oynayır. Ölkə iqtisadiyyatına daxil olan xarici investisiyalar iqtisadi inkişafın sürətlənməsində mühüm amildir və iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verir. Eyni zamanda, Böyük Britaniyanın iri korporasiyaları dünya bazarlarında aktiv fəaliyyət göstərərək iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edir.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin digər mühüm tərəfi Böyük Britaniyanın beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı və iqtisadi siyasətlərin formalaşmasındakı roldur. Ölkə Dünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər aparıcı beynəlxalq qurumların üzvüdür və burada iqtisadi məsələlər üzrə fəal iştirak edir.

Böyük Britaniya Brexit prosesinin bir hissəsi olaraq 31 yanvar 2020-ci ildə , yəni ölkənin Aİ-yə üzvlüklə bağlı 2016-cı ilin iyununda keçirilən ümumxalq referendumundan 3,5 il sonra Avropa İttifaqını tərk etdi. Beləliklə, Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqından çıxması şərtləri haqqında Sazişə və razılaşdırılmış prosedurlara uyğun olaraq, ölkənin Avropa İttifaqında 47 il davam edən iştirakı başa çatdı [14]. 2020-ci ilin sonuna qədər Böyük Britaniya və Aİ yeni reallıqda qarşılıqlı ticarət və iqtisadi əlaqələrin şərtlərini razılaşdırmalıdılar. Bura xüsusilə Avropa İttifaqı ilə Böyük Britaniya arasında azad ticarət sazişinin bağlanması daxildir.

Bununla belə, Böyük Britaniya və Aİ arasında Brexit şərtlərini və yeni ticarət sazişini yekunlaşdırmaq üçün danışıqlar çox çətin gedir. Hər iki tərəf bir-birini güzəştə getmək istəməməkdə ittiham edir.

Ümumiyyətlə, Aİ tərəflərin asimmetrik qarşılıqlı asılılığını nəzərə alaraq, davamlılıq prinsipinin tətbiqində israrlıdır. Bu,

Aİ-nin tənzimləmə rejiminin saxlanması deməkdir (*acquis communautaire*), Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı arasında heç bir əhəmiyyətli dəyişiklik olmadan dərhal yeni ikitərəfli münasibətlər sisteminə daxil edilir.

Bundan əlavə, 2020-ci ilin payızında Aİ-nin Böyük Britaniyaya qarşı ciddi həll olunmamış iddiaları qaldı: Aİ-nin Britaniya sularında balıq ovu kvotaları, Böyük Britaniya dövlət subsidiya sisteminin şəffaflığı, həmçinin milli əmək və ətraf mühit standartları.

Danışıqlarda Aİ həmçinin Böyük Britaniyanın Avropa Ədalət Məhkəməsinə verdiyi səlahiyyətlərdən imtina etməsini qəbul etməyə hazır olduğunu və bununla da Brexiddən sonra Britaniyanın suverenlik prinsipinə hörmət etdiyini bildirdi . Qarşılıqlı güzəştlər, o cümlədən mübahisəli məsələlər üzrə qaydaların yumşaldılması müqabilində Aİ-nin vahid bazarına çıxışı davam etdirə bilsin. Aİ həmçinin Avropa Ədalət Məhkəməsinin müqavilədə iştirakını məhdudlaşdırmaq üçün möhkəm mübahisələrin həlli mexanizminin yaradılmasını təklif edir.

Təzyiqlərə cavab olaraq Britaniyanın baş naziri B.Conson siyasi qalmaqla səbəb olan Brexit sazişinin bəzi müddəalarından yan keçməyə çalışır. Belə ki, onun cari ilin payızında təklif etdiyi daxili bazar haqqında qanun layihəsi dövlət dəstəyi və Şimali İrlandiyanın xüsusi gömrük rejimi baxımından Brexit sazişlərinin hüquqi qüvvəsini mahiyyətcə ləğv edir. Burada siyasi komponent də var, çünki İrlandiya Respublikası ilə Şimali İrlandiya arasında sərhədlərin olmaması Şimali İrlandiya münacişəsinə son qoyan 1998-ci il tarixi Mübarək Cümə Sazişində qeyd olunub.

Böyük Britaniya üçün Aİ ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin əhəmiyyətini vurğulamaq lazımdır. Beləliklə, 2024-cü ildə (hətta Brexit-in üçüncü ilində) Avropa İttifaqının Böyük Britaniyanın ticarət dövriyyəsidəki payı həm ixracda, həm də idxalda düz yarıya bərabər olub. İlk on ticarət cütliyündə Böyük Britaniyada yeddi Aİ ölkəsi var. Brexit zamanı ticarətlə bağlı bu qədər mübahisəyə səbəb olan İrlandiya yalnız 7-ci yerdədir.

Britaniyanın baş naziri B. Conson dəfələrlə bəyan edib ki, danışıqlarda irəliləyiş olmasa, o, “sövdələşməsiz Brexit”in lehinə qərar verəcək. Bu, Avropa İttifaqı ilə ticarət əlaqələri üçün Avstraliya variantı adlanır və praktikada heç bir üstünlük olmadan ticarətdə ÜTT-nin ən əlverişli ölkə (MFN) rejimini tətbiq etmək deməkdir. Bununla belə, bu ssenarinin həyata keçirilməsi bugünkü reallıqda Britaniya iqtisadiyyatının daha yavaş bərpasına gətirib çıxara bilər və işsizliyin artmasına töhfə verəcək. Xüsusilə, Böyük Britaniyanın avtomobil və kənd təsərrüfatı sənayeləri Brexit razılaşmasının təmin edilməməsindən əziyyət çəkə bilər , çünki onların məhsulları Aİ bazarında MFN qaydalarına uyğun olaraq güzəştli dərəcələrdən daha yüksək idxal tariflərinə təbə olacaq.

Bu qeyri-müəyyənlik və gələcək qarşılıqlı fəaliyyət şərtlərinin anlaşılmaması Britaniya iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Üstəlik, ölkənin siyasi dairələri və yerli biznes qurumları ümumiyyətlə bu yanaşmanın əleyhinədir.

Hazırda Aİ-nin rəhbərlik etdiyi güzəştli sazişlər (75 ölkə ilə) ölkənin xarici ticarətinin təxminən 15%-ni əhatə edir. Böyük Britaniya danışıqlarda müəyyən irəliləyiş əldə etsə də, Kanada, Yaponiya və Türkiyə də daxil olmaqla, bu qrupdakı bəzi

tərəfdaşlarla “davamlılıq sövdələşmələri” hələ tam reallaşmayıb. Bu tənzimləmələrin “davamlılığı” baxımından məsələ daha çox ölkənin ÜDM-nin artırılmasından deyil, Brexit-dən birbaşa və əlaqəli iqtisadi itkilərin azaldılmasından gedir. Məsələn, Böyük Britaniya hökumətinin təhlili göstərir ki, Aİ-dən çıxmaq 2030-cu ilə qədər ölkənin perspektivində ÜDM-in təxminən 5%-lik itkisinə səbəb olacaq. Aİ ilə ikitərəfli azad ticarət sazişinin həyata keçirilməsi bu azalmanın yalnız yarısını (2,5%) kompensasiya edə biləcək [12].

Bu iddialı məqsəd artıq çətinliklərlə üz-üzədir. Hətta Aİ və ABŞ nümayəndə heyətləri böyük təcrübə və imkanları ilə ticarət danışıqlarını bir anda iki və ya üç razılaşma ilə məhdudlaşdırmağa meyllidirlər. Böyük Britaniya indi bir çox marşrutları keçməyə çalışır ki, bu da ixtisaslı kadrların və digər resursların çatışmazlığı, eləcə də Aİ ilə yarımçıq iş sövdələşməsi səbəbindən yaxşı işlənmiş milli ticarət siyasətinin olmaması ilə çətinləşir.

Ölkənin milli ticarət siyasətinin formalaşdırılması ən mühüm cari vəzifədir, çünki ortamüddətli perspektivdə (ardıcıl səylər və əlverişli inkişaf şərtləri üst-üstə düşərsə) Böyük Britaniya beynəlxalq arenada nüfuzlu oyunçuya çevrilə bilər. Bu istiqamətdə əsas işi Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Ticarət Departamenti (Nazirliyi) həyata keçirir.

Böyük Britaniya hökuməti yeni tarif sistemini sağlam düşüncəli addım kimi görür, çünki o, tarif xətlərinin demək olar ki, yarısını (6 min) sadələşdirir və inzibati yükü azaltmaqla biznes itkilərini azaldır. Dəyişikliklərə lüzumsuz tarif tənzimlənməsinin aradan qaldırılması, tariflərin 2%-dən aşağı

sıfırlanması və dərəcələrin standart faizlərə yuvarlaqlaşdırılması daxildir.

Beləliklə, 2026-cı ildə Böyük Britaniyaya idxalın 60%-ə qədər güzəştli çıxış yolu ilə həyata keçiriləcək və yeni FTA sazişləri üzrə uğurlu danışıqlar rüsumsuz ticarətin payının artırılmasına kömək edəcək. Bəzi tariflərin azaldılması ən zəif inkişaf etmiş ölkələr qrupuna daxil olan dünyanın ən yoxsul ölkələrindən idxalı dəstəkləməyə yönəldiləcək. Britaniya bazarına daxil olarkən ümumi imtiyazlı rejimdən yararlanan onlardır.

Yeni tarif həm də milli iqtisadiyyatın həssas sahələrini dəstəkləmək və qorumaq məqsədi daşıyır, ona görə də quzu, mal və quş əti, avtomobil, keramika və s. kimi kənd təsərrüfatı məhsullarına daha yüksək tariflər saxlanılır. Eyni zamanda, bir sıra rüsumların sıfırlanması ilə əlaqədar olaraq, Britaniya istehlakçıları daha çox seçim imkanına malik olacaq və xərcləri azaldacaq. Əvvəllər 3-8% dərəcəsi ilə vergi tutulan bu cür mallara, xüsusən də məişət texnikası, məişət məmulatları, un qənnadı məmulatları, ədviyyatlar və s. daxildir. Həmçinin Britaniya tədarük zəncirləri çərçivəsində gələn ümumilikdə 30 milyard funt sterlinq dəyərində malların rüsumsuz idxalı nəzərdə tutulur. Bunlar əsasən yerli istehsalda istifadə olunan komponentlərdir. Britaniya hökumətinin digər məqsədi dayanıqlı iqtisadiyyat prinsiplərini təşviq etmək, bərpa olunan enerji mənbələrini və enerji səmərəliliyini dəstəkləmək üçün 100-dən çox mal üçün tarifləri azaltmaq, karbon emissiyalarını azaltmaq və s.

ÜST global pandemiya elan etdikdən sonra demək olar ki, bütün dərmanlar və əksər tibbi cihazlar rüsumsuz idxal edilib.

Təhlükəli epidemioloji vəziyyət (COVID-19) ilə əlaqədar bu tədbir müvəqqəti olsa da, 2021-ci ildən bu rejimin yeni tarifə daxil edilməsi mümkündür.

Böyük Britaniya həmçinin qeyri-tarif tənzimlənməsinin bütün əsas elementlərini, o cümlədən ticarətin qorunması alətlərindən və milli iqtisadi maraqlara əsaslanan tədbirlərdən istifadəni inkişaf etdirir. Məsələn, 2021-ci ildən Böyük Britaniya Aİ-nin himayəsi altında, ilk növbədə, Çin, Rusiya, Hindistan və bəzi digər Asiya ölkələrinin məhsullarına münasibətdə əvvəllər tətbiq edilmiş məhdudiyyətlərin bəzilərini (bu halda antidempinq rüsumlarını) ləğv edəcək [13]. Bundan əlavə, Britaniya hakimiyyət orqanları inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün milli üstünlüklər sistemi yaradır, “qeyri-bazar iqtisadiyyatı” olan ölkələrin siyahısını tərtib edir, xarici ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ilə məşğul olan departamentləri qismən yenidən qurur.

Yeni şərtlərdə Böyük Britaniya Aİ-nin ümumi ticarət siyasəti çərçivəsindən çıxır və ÜTT norma və qaydalarına əsaslanan suveren ticarət strategiyası formalaşdırmağa başlayır.

2.6. Böyük Britaniyanın dünya iqtisadiyyatında yeri və rolu

Böyük Britaniya ən inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən biridir. Bu ölkə bazar iqtisadiyyatına malik “ən qədim” ölkələrdən biridir. Ölkədə kapitalist istehsal münasibətləri yaranıb, ilk beynəlxalq şirkətlər meydana çıxıb. İngiltərə ilk dəniz və ticarət gücü idi və əsrlər boyu dünyanın ən böyük donanmasına sahib olub. Böyük Britaniya uzun müddət

ərzində, XX əsrin ortalarına qədər ən böyük kapital ixracatçısı da olub.

Böyük Britaniya sənaye inqilabının başladığı ölkə kimi iqtisadi tarixdə mühüm mövqedədir. XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində sənaye istehsalının sürətlə artması ölkənin qlobal iqtisadi güc kimi yüksəlməsinə səbəb oldu. Bu dövrdə liberal iqtisadi model üstünlük təşkil edirdi.

XX əsrdə isə iqtisadi modeldə dəyişikliklər baş verdi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dövlətsiz bazar münasibətlərinə alternativ olaraq keynsçi iqtisadi siyasət tətbiq edildi. Dövlət iqtisadiyyatda aktiv rol oynamağa başladı: milli sağlamlıq xidməti (NHS) yaradıldı, əsas sənaye sahələri dövlətləşdirildi. 1980-ci illərdə Marqaret Tetçer hökuməti dövründə isə neoliberal iqtisadi modelə keçid başladı. Özəlləşdirmə genişləndirildi, bazar azadlığı və az tənzimləmə prinsipləri əsas götürüldü.

O, burjua inqilabını həyata keçirən və feodalizmdən inkişaf etmiş bazar münasibətlərinə keçən illərdən olub. Bu, sənaye inqilabının ilk dəfə İngiltərədə başladığı və bir vaxtlar dünyanın hər hansı digər ölkəsindən əhəmiyyətli dərəcədə daha çox sənaye məhsulu istehsal etdiyi idi. O, beynəlxalq sığorta sisteminin yaradıcılarından biri olub. Britaniya müstəmləkə imperiyası dünyanın ən böyük imperiyası idi. Britaniya funtu uzun müddətdir ki, qlobal valyuta bazarında ən etibarlı valyuta olub.

Əvvəllər Böyük Britaniya bir sıra ölkələrə uduzurdu, lakin 80-90-cı illərdə onun dünyada və iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələr arasında iqtisadi mövqeyinin nisbətən sabitləşməsi müşahidə olunur. Lakin dövlətin yeri və əhəmiyyəti təkcə onun

global sənaye istehsalı və beynəlxalq ticarətdəki payı ilə ölçülə bilməz.

Bu gün Böyük Britaniya beynəlxalq iqtisadi və siyasi əlaqələrin inkişafına böyük təsir göstərən ən böyük dövlətlərdən biri olaraq qalır.

Böyük Britaniyanın dünya iqtisadi sistemində önəmli rolunun başlıca səbəbi onun sənaye inqilabını ilk həyata keçirən ölkə olmasıdır. XVIII əsrin sonlarından başlayaraq istehsal sahəsində baş verən texnoloji yeniliklər, istehsal gücünün artması və yeni işçi qüvvəsi mənbələrinin formalaşması Britaniyanın iqtisadi gücünü sürətlə yüksəltmişdir. Sənaye inqilabı dövründə yeni maşınların, buxar mühərriklərinin tətbiqi məhsuldarlığı əhəmiyyətli dərəcədə artırmış, ölkə istehsal və ticarət həcmi kəskin şəkildə genişləndirmişdir.

XIX əsrdə Böyük Britaniya dünya iqtisadiyyatında dominantlıq etməklə yanaşı, geniş kolonial imperiya vasitəsilə təbii sərvətlərə və yeni bazarlara çıxış əldə etmişdir. Bu isə ölkənin ixrac imkanlarını və kapital yığıma potensialını artırmışdır. Kolonial ticarət sistemi dünya iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Böyük Britaniya öz məhsullarını koloniyalara ixrac edir, onlardan xammal və digər resursları idxal edirdi.

XX əsrin əvvəlində Böyük Britaniya iqtisadi gücünü qorumağa çalışsa da, ABŞ və Almanıyanın sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatı onun bazar mövqeyinə ciddi rəqiblər gətirmişdir. Bununla belə, Böyük Britaniya maliyyə və ticarət sahəsində güclü mövqeyini saxlamaqda davam etmişdir.

Ölkə global maliyyə sektorunda aparıcı rol oynayır, iqtisadiyyatın ənənəvi enerji mənbələrindən asılılığını azaldır, eyni zamanda Şimal dənizinin qaz və neft yataqlarını kəşf edir. Uzun müddət müstəmləkə xammal şirkətlərinin və Şəhər maliyyə qurumlarının güclü koalisiyasının fəaliyyəti iqtisadi inkişafa ləngimə təsirini göstərdi. Əsasən kapital ixracına arxalanan sənaye TMK-ları gücləndikcə sənaye dairələrində də maraq bölgüsü baş verdi. Onların ən nüfuzlu hissəsi öz maraqlarını getdikcə daha çox yerli istehsalla deyil, xarici istehsalla müəyyən edirdi. Hakim təbəqədə qüvvələr balansının bu özəlliyi İngiltərə iqtisadiyyatının dünyada dəyişən vəziyyətə uyğunlaşmaqda effektivliyini azaldıb.

Britaniya iqtisadiyyatının strukturunda əsas sektor ÜDM-in 78,4%-ni yaradan xidmət sektorudur. Bunda aparıcı mövqe ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində ixtisaslaşmasını müəyyən edən maliyyə və biznes xidmətləri (ÜDM-in 30,7%-i) tutur.

Britaniya iqtisadiyyatının ikinci mühüm sektoru sənayedir (ÜDM-in 14,6%-ni yaradır). O, emal sənayesi (ÜDM-in 10,1%-i), mədənçixarma (ÜDM-in 2,3%-i), su, elektrik enerjisi və qaz təchizatı (ÜDM-in 2,2%-i) ilə təmsil olunur [11].

Daxili ərzaq tələbatının təxminən üçdə ikisini ödəyən kənd təsərrüfatı ÜDM-in 0,6%-ni, tikinti isə ÜDM-in 6,4%-ni təşkil edir.

Böyük Britaniya bir sıra sahələrdə liderdir. Onun prioritet sahələri aşağıdakılardır:

- əczaçılıq: avropada istehsal olunan və ən ağır xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilən yeni dərmanların 45%-i;

- biotexnologiya: ölçüsünə görə ABŞ-dan sonra ikinci yerdə olan Britaniya biotexnologiya tədqiqatları elmi əhəmiyyəti və miqyası baxımından getdikcə artır;

- aerokosmik sənaye: Avropada birinci, dünyada ABŞ-dan sonra ikinci (dünya bazarının 17%-i). Böyük Britaniya təyyarə tikintisində istifadə olunan mühərriklər, təyyarə qanadları və kompozit materialların istehsalı üzrə dünya mərkəzidir;

- nanotexnologiya: Böyük Britaniya nanotexnologiyada dünya liderlərindən biridir, tədqiqat və inkişaf işlərini həyata keçirmək üçün geniş tədqiqat institutları və universitetlər şəbəkəsi;

- elektronika: Britaniya şirkətləri yarımkeçiricilərin hazırlanması və istifadəsində liderdir.

İngiltərəni “dünyanın emalatxanası” adlandırırlar. Britaniya uzun müddətdir ki, əsas məhsul və kapital ixracatçısıdır. Böyük Britaniya iqtisadiyyatı uzun yol keçsə də, “büdrəyib” “yıxılma da” 2024-cü ildə dünyanın aparıcı iqtisadiyyatına malikdir. Həmçinin bir çox iqtisadçılar tərəfindən proqnoz edilir ki, 2038-ci ilə qədər dünyanın ən böyük iqtisadiyyatı kimi ABŞ-ı keçəcək.

Böyük Britaniya uzun illərdir ki, dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli mövqeyə malik olan ölkələrdən biridir. XIX əsrdə sənaye inqilabının mərkəzi kimi yüksələn bu ölkə, qlobal ticarət və maliyyə sistemlərində aparıcı rol oynamışdır. Böyük Britaniya imperiya dövründə geniş ticarət şəbəkələri quraraq iqtisadi nüfuzunu artırmış, müstəmləkəçiliklə əlaqədar olaraq dünya bazarlarında əsas oyunçulardan birinə çevrilmişdir.

Müasir dövrdə isə ölkə yeni çağırışlarla üzləşir. 2020-ci ildə həyata keçirilən Brexit prosesi, Avropa İttifaqından ayrılmaqla

Böyük Britaniyanın beynəlxalq ticarət əlaqələrində ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, global iqtisadi sistemdəki rəqabət, texnoloji inkişaf və beynəlxalq siyasətdəki gərginliklər Böyük Britaniyanın mövqeyinə təsir göstərir.

Böyük Britaniya, nominal Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) baxımından dünyanın qabaqcıl iqtisadiyyatlarından biridir. 2024-cü ilin məlumatlarına görə, ölkənin nominal ÜDM-si təxminən 3,1 trilyon ABŞ dolları səviyyəsindədir və dünya üzrə 6-cı ən böyük iqtisadiyyatdır. Bu göstərici ölkənin global iqtisadi sistemdə güclü mövqeyini əks etdirir və beynəlxalq maliyyə mərkəzi olaraq Londondakı rolu ilə daha da güclənir [10, s. 305].

Xarici ticarət sahəsində isə Böyük Britaniya dünya üzrə əsas oyunçulardan biridir. 2022-ci ildə ölkə mal və xidmət ixracında 5-ci, idxalda isə 4-cü yerdə qərarlaşmışdır. İxracatın əsas istiqamətləri arasında aviasiya, dərman məhsulları, maliyyə xidmətləri və avtomobil sənayesi yer alır. Xarici birbaşa investisiyalarda isə Böyük Britaniya 4-cü ən böyük ixracatçı ölkədir ki, bu da xarici kapitalın ölkəyə cəlb olunması baxımından önəmlidir.

Böyük Britaniya iqtisadiyyatında xidmət sektoru dominantdır və ÜDM-nin təxminən 80%-ni təşkil edir. Xidmətlər sahəsinə maliyyə, sığorta, peşəkar və texniki xidmətlər, turizm və informasiya texnologiyaları daxildir. Xüsusilə, London şəhəri beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi dünya bazarlarında mühüm rol oynayır.

İstehsalat sektoru isə ÜDM-in təxminən 10-12%-ni təşkil edir və ixracatın əhəmiyyətli hissəsini əhatə edir. Aviasiya

sənayesi, kimya məhsulları, avtomobil istehsalı və dərman sənayesi ölkənin əsas sənaye sahələridir. İstehsalat sektorundakı bu məhsullar dünya bazarlarında yüksək rəqabət qabiliyyətinə malikdir.

Böyük Britaniyanın iqtisadi artımı 2020-ci illərin əvvəlində pandemiyanın təsirindən sonra tədricən bərpa olunur. OECD-nin 2024-cü il proqnozlarına əsasən, ölkənin iqtisadi artımı 1,1% səviyyəsində gözlənilir ki, bu da digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə mülayim, lakin stabil bir artımı göstərir.

Ölkənin iqtisadi artımına xidmət sektorunun güclü performansı və rəqəmsal innovasiyaların tətbiqi böyük təsir göstərir. Eyni zamanda, hökumətin investisiya təşviq edən siyasətləri və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi də iqtisadi inkişafın əsas amillərindəndir.

NƏTİCƏ

Yaxın 15-20 il ərzində Amerika Birləşmiş Ştatlarının beynəlxalq arenada hansı rol oynayacağı məlum deyil. Lakin ABŞ-ın beynəlxalq sistemin yenidən qurulmasında yeni tərəfdaşlarla işləyə biləcəyi ən vacib suallardan biridir.

Ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatlarının daim artan qarşılıqlı asılılığını, əmtəə, xidmət, kapital, informasiya mübadiləsinin sürətlənməsini ifadə edən dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesinin də mənfi cəhətləri var. Qloballaşma ilk növbədə sənayeləşmiş ölkələrin mövqelərini möhkəmləndirir, onlara əlavə üstünlüklər verir.

Çox vaxt ABŞ-ın dünyada hökmranlığına istinad edərək, qloballaşma prosesini amerikanlaşma prosesi kimi qiymətləndirməyə meylli olur.

Təbii ki, bir tərəfdən ABŞ qloballaşmaya ən böyük təsir göstərmək imkanına malikdir. Lakin digər tərəfdən, o, öz modelini bütün ölkələrə yaymaq iqtidarında deyildir. Ona görə ki, dünyada hamı üçün kifayət qədər resurs yoxdur. Amma axı, başqa ölkələr də qloballaşmanın gedişində uduzmaq yox, qazanmaq niyyətindədir. Məhz buna görə də qloballaşma rəqabətin əsas sahələrindən birinə çevrilir.

Qloballaşmanın indiki mərhələsində ABŞ-ın danılmaz üstünlüyü var. Lakin XXI əsr təkcə rəqabəti gücləndirməyəcək, həm də yeni iqtisadi, texnoloji, siyasi və sosial şəraitdə ümumilikdə bəşəriyyətin, xüsusən də ABŞ-ın qarşısında sivilizasiyanın perspektivləri ilə bağlı suallar doğuracaqdır.

Əgər beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində ABŞ-ın hərbi qüdrəti “birqütblü” dünyadan danışmağa əsas verirsə, o zaman

dünya iqtisadiyyatının koordinatlarında “birqütblü”lük tərifə görə istisna edilir. Çünki bazar münasibətlərinin mahiyyəti və s. rəqabətin təbiəti heç bir hegemonizmə dözmür. Lakin rəqabət subyektlərinin çoxluğunu nəzərdə tutur.

Dünya bazar iqtisadiyyatı “çoxqütblü” dünyadır. Dünya bazar iqtisadiyyatının yaradılmasında fəal iştirak edən ABŞ bununla da beynəlxalq iqtisadi münasibətlər mexanizmini obyektiv şəkildə formalaşdıraraq, onların dünya liderliyinə zərbə vurdu.

Eyni zamanda, dünya iqtisadiyyatının bazar əsası bütün dövlətlərə öz layiqli yerini tutmağa, rəqabət meydanında öz “qütblərini” müdafiə etməyə imkan verir. Buna görə də qloballaşma global bazar fenomeni kimi ABŞ-ın iqtisadi liderliyinə meydan oxuyur.

Məqsədli və sürətli iqtisadi integrasiyanı möhkəm əsaslarla təmin etməli olan qanunvericilik bazası müvafiq istiqamətləndirici və sürətləndirici amil rolunu oynamalıdır. İstənilən müsbət kateqoriyalı vasitə mənfi məqsədlər üçün istifadə edilə bilər. Müasir inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi integrasiyanın hüquqi tənzimlənməsini təşkil edən normativ hüquqi aktların hazırlanmasının sadəliyi, mürəkkəbliyi və ahəngdarlığı, qanunun aliliyi prinsipinin tam şəkildə həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaradacaqdır.

Böyük Britaniya da uzun əsrlərdən bəri dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynayan ölkələrdən biri olmuşdur. Sənaye inqilabının başlanğıc nöqtəsi kimi tarixdə xüsusi yer tutan bu ölkə, XIX və XX əsrlərdə dünya iqtisadi sistemində hegemonluq rolunu qazanmışdır. Müasir dövrdə isə Böyük Britaniya inkişaf etmiş ölkələr sırasında xidmət

sektorunun üstünlüyü və beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi öz mövqeyini qoruyur.

Böyük Britaniyanın global integrasiyası, güclü maliyyə sektoru, inkişaf etmiş sənayesi və düşünülmüş dövlət siyasəti ölkəyə dünya miqyasında güclü mövqe qazandırır.

Global maliyyə xidmətləri bazarında dominant mövqedədir. Ölkədə dünyanın ən mühüm əmtəə və birjaları, o cümlədən dünyanın ən böyüklərindən biri olan London Birjası yerləşir. Dünyada beynəlxalq istiqraz ticarətinin beşdə üçü Böyük Britaniyada, xarici aktivlərin və törəmə alətlərin beşdə ikisi, valyuta əməliyyatlarının üçdə birindən bir qədər az hissəsi cəmləşib və beynəlxalq borcların beşdə biri həyata keçirilir.

Yüksək texnologiyalı məhsul və xidmətlərin ixracı da bu ölkəyə xasdır. Maşınqayırma və nəqliyyat, sənaye və kimya məhsulları Böyük Britaniyanın əsas ixrac məhsullarıdır.

Böyük Britaniya İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, Dünya Ticarət Təşkilatının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının üzvüdür və bu təşkilatlar və sazişlər çərçivəsində müxtəlif kollektiv qərarların qəbulunda əsas rol oynayır.

Nəticə olaraq bunu qeyd edək ki, Böyük Britaniya və ABŞ iqtisadiyyatı böyük bir yol keçib. Hal-hazırkı iqtisadiyyat əsrlərin təcrübəsinin nəticəsidir. ABŞ və Böyük Britaniyanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının yaratdığı təsirlərin kompleks şəkildə tədqiq olunması istər siyasi elmin metodoloji tələbləri baxımından, istərsə də təcrübənin müəyyən olunmuş ehtiyacı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir, elmi və praktiki baxımından mühüm mənbə formalaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

I FƏSİL:

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayeva Ş. ABŞ-in müasir iqtisadiyyatı və onun inkişaf perspektivləri. - Bakı, - 2016. - 127 s.
2. Abdullayeva Ş. Amerika Birləşmiş Ştatlarının iqtisadiyyatı. - Bakı, - 2021. - 224 s.
3. Baxışov M.Ə. ABŞ-in müasir tarixi. - Bakı, - 2006. - 62 s.
4. Bədəlov Ə.M., Ağayev A.M., Tağızadə S.C. Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı, - 2006, - 623 s.

Rus dilində:

5. Аникин А. Экономика США на исходе века: итоги и проблемы. - Москва, - 1999. - с. 89
6. Войтоловский Ф.Г., Кириченко Э.В. США: возможности и пределы экономического и политического лидерства. - Москва, - 2017. - с. 148
7. Гладкий Ю.Н. Экономическая и социальная география мира. - Москва, - 2000. - с. 204

İnternet resursları:

8. https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2019/mtg1/Item_7_RUS.pdf
9. <https://washington.mfa.gov.az/az/content/72/azerbaycanab-siqtisadiemekdasliq-elaeleri>
10. <https://az.usembassy.gov/az/category/economic-affairs-az/>

II FƏSİL:

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayeva Ş. Böyük Britaniya iqtisadiyyatı. - Bakı, - 2025. - 294 s.
2. Hacıyev Ş.H, Bayramov Ə.İ. Dünya iqtisadiyyatının tarixi. - Bakı, - 2011. - 122 s.
3. Qasımlı M., Fətəliyev M. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. II hissə. - Bakı, - 2008. - 189 s.
4. Lomakin V. K. Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı, - 2013. - 311 s.

Rus dilində:

5. Богомолов О.Т. Мировая экономика в век глобализации. - Москва, - 2007. - с. 206.
6. Громыко А.А. Великобритания. - Москва, - 2007. с. 178.
7. Николаев И.П. Мировая экономикаи. – Москва, - 2018. - с. 189.
8. Николаев И.П. Мировая экономика. - Москва, 2020. - с. 840.
9. Щербанин Ю.А. Мировая экономика. - Москва, 2019. - с. 493.

İngilis dilində:

10. Abdullayeva Sh. Stages of development of the economy of Great Britain. - Baku, - 2024. - 305 p.

İnternet resursları:

11. <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-i-rolvelikobritanii-v-mirovoy-ekonomike>

12. [https://newfinancial.org/wpcontent/uploads/2019/03/2019.-Brexitometer-EXT-HIGH-RES .pdf](https://newfinancial.org/wpcontent/uploads/2019/03/2019.-Brexitometer-EXT-HIGH-RES.pdf).

13. <https://www.theguardian.com/politics/2018/sep/29/britain-bill-brexit-hits-500-million-pounds-a-week>.

14. <https://www.ft.com/content/202a60c0-cfd8-11e5-831d-09f7778e7377>.

15. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-13>.

16. [brexit-haopcompetitivfinds?leadSource=uverify%20wall](https://www.brexit-haopcompetitivfinds?leadSource=uverify%20wall).

ŞƏFƏQ HÜSEYN QIZI ABDULLAYEVA

**ABŞ VƏ BÖYÜK BRİTANİYANIN QLOBAL İQTİSADI
SİSTEMƏ İNTEQRASIYASI
(Monoqrafiya)**

Naşir: Elnarə Abbasova

Texniki redaktor: Asim Səfərov

Dizayner: İradə Əhmədova

Operatorlar: Leyla Məmmədli, Ömər Qasımlı

Yığılmağa verilmişdir: 27.05. 2025

Çapa imzalanmışdır: 27.05. 2025

Format: 60×84 1/16; şərti çap vərəqi 10, 25

Sifariş № 1008; tiraj 100 nüsxə

“Füyuzat” nəşriyyatında çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 26

Tel.: 055 850-98-69

e-mail: fuyuzat2020@gmail.com